

મીઠાવેરો

યાને

હિંદની પાયમાલીની કરુણકથા

૧૫૧૫૨

“ મીઠાવેરાની સામે જ મોરચા માંડો ”

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

૦-૨-૦

ધૂન

ડંકો વાગ્યો લડવૈયા શરૂ જગજો રે;
શરૂ જગજો રે, કાયર લાગજો રે;

ડંકો વાગ્યો.

માયું મેલો, સાચવવા સાચી ટેકને રે;
સાચી ટેકને રે, સાચી ટેકને રે;

માયું મેલો.

બે બોલ

મુસલમાન આદર્શોનો સૌથી જુલમી વેરો જાળિયા વેરો તે સામાન્ય ભાષામાં 'હૈડિયા વેરો' એમ આપણને અંગ્રેજ ઇતિહાસકારો શીખવે છે. આ બોલને ૧૫ કે ૧૮ વરસના માણસ ઉપર એટલે કે માણસ કમાવા જેવડો થાય ત્યારે તેના પર પડતો. સરકારનો વેરો આ કરતાં પણ ખરાબ છે. કારણ કે આજકાલ ખાતાં શીખે ત્યારથી તેના પર પડે છે અને તે મીઠા વેરો. તે આપણી પાસેથી રોકડો લેવાતો નથી એટલે તેની અમાનુષતા આપણને દેખાતી નથી. પણ આ પુસ્તકમાં પ્રગટ કરેલા લેખોના આંકડા અને હકીકત જોતાં તો ખાત્રી થાય છે કે તે હૈડિયા વેરાથી પણ વધારે ભયંકર વેરો છે.

રામનારાયણ વિં પાઠક.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૧૫૨ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ બીહારી

વિષય ૨૧૭૨૦૫૪૨૧

માઠાવેરો

યાને

હિંદની પાયમાલીની કરુણકથા.

અહિંસાપ્રતિષ્ઠાયાં તપ્સન્નિધૌ વૈરત્યાગઃ ।

અહિંસાની પ્રતિષ્ઠા થતાંની સાથેજ ઝેરવૈર શમી જાય છે.

પાતંજલયોગસૂત્ર.

પ્રયોગક

કેશવલાલ નગીનદાસ શાહ

ક્રિંમત ૦-૨-૦

પ્રકાશક,

એસ. જે. શાહ.

માદલપુર-અમદાવાદ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈ-સંગ્રહ

દુષ્ટને વધારે પડતો દંડ મળે તેથી એ જગત
કાંપતું નથી. પણ નિર્દોષનો વાળ સરખોયે વાંકો
થાય તેને જગત એક ક્ષણ પણ સાંખતું નથી.

ગાંધીજી.

આવૃત્તિ ત્રીજી

પ્રથમ મુદ્રણ પ્રિલિમા ૧૯૮૬

શ્રી “સૂર્યપ્રકાશ” પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં પટેલ મળચંદલાલ ત્રીકમલાલે છાપ્યું.

રેકાર્ડ પાનકારનારા—અમદાવાદ.

મીઠાવેરો

(મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી)

છાપામાં અનેક ગપગોળા આવે છે તેવો એક ગપગોળો એ આવ્યો હતો કે સવિનય કાનૂનભંગ હું મીઠાવેરો ન આપીને શરૂ કરવાનો છું. એ ગોળો ઉઘાડનારને બીચારાને ખબર નહોતી કે મીઠાવેરો એટલી બધી ચતુરાઈથી યોજવામાં આવ્યો છે કે સહેલાઈથી એ ન ભરવાનું બની શકે એમ નથી. છતાં એ ગપમાં એટલું સત્ય તો જરૂર હતું કે આ દુષ્ટ ઇજારાની ઉપર હુમલો કરવાની કોઈક રીત હું વિચારી રહ્યો છું. ગમે તેમ હો, એ ગપગોળાને લીધે મને અનેક પરિચિત મિત્રોએ મીઠા વિષે અતિશય કિંમતી માહિતી મોકલી છે, આમાં કેટલાંક પુસ્તકો પણ છે, અને તેમાં એસોસિયેટેડ પ્રેસ ઓફ ઇન્ડિયા બહાર પાડેલું મીઠા વિષેનું એક પુસ્તક ઉપયોગી છે. બંગાળામાં મીઠું અનાવવાના ઉદ્યોગનો નાશ કરાવી, નામની મજૂરીથી આરંભી મીઠું પકવી શકાય એવી એ ભૂમિમાં લિવરપૂલનું મીઠું વહાણો ભરીને કાલવવાની દુષ્ટ યુક્તિપ્રયુક્તિઓનું એમાં પ્રમાણભૂત વર્ણન અને ઇતિહાસ છે. એ ઇતિહાસથી સિદ્ધ થાય છે કે બ્રિટિશ રાજનો પગ આ દેશમાંથી ગયે જ છૂટકો છે.

હવા અને પાણી બાદ કરતાં મીઠાના જેવી જીવનની જરૂરિયાતની વસ્તુ બીજી એક નથી. ગરીબોને મીઠા સિવાય બીજો કોઈ મરીમસાલો નથી. પશુઓ મીઠા વિના જીવી શકતાં નથી. અનેક રાસાયનિક પદાર્થોની અનાવટમાં મીઠાની બહુ જરૂર પડે છે. વળી મીઠું કિંમતી ખાતર પણ છે.

પાણી શિવાય મીઠા જેવી એક પણ વસ્તુ નથી કે જેના ઉપર વેરો નાંખીને સરકાર કરોડો ગરીબગુરખાં, લૂલાલંગડાં અને બીમાર અને તેમનાં પશુ પાસેથી પણ કર ઉઘરાવી શકે. એટલે આ મી-

દાવેરો એ મનુષ્યની કુટિલ બુદ્ધિમાંથી નીકળેલો અતીવ નિર્દય હૈરિયાવેરો છે. સરકારી પુસ્તકો મુજબ ૮૨ રતલના મણુ મીઠાની ઓછામાં ઓછી કિંમત ૧૦ પાઇ છે અને તેની ઉપર કર ૨૦ આના એટલે ૨૪૦ પાઇ છે. એટલે બનાવટની કિંમતના ૨૪ ગણા દામે મીઠું બજારમાં મળે છે. ગરીબને આ કેટલું ભારી પડે છે એની આપણને કલ્પના ન આવી શકે. જેમ કપાસ ઉગાડવાને તેમ આ અમાનુષી ઇજારો ચાલુ રાખવાને અર્થે મીઠું પકવવાનું સરકારે અમુક જ જગ્યાએ રાખ્યું છે. બીજે હજારો સ્થળે એ ઉત્પન્ન થઈ શકે પણ ત્યાં તે ઉત્પન્ન નથી કરવામાં આવતું, નથી કરવા દેવામાં આવતું. રેલિયાનો ધરાદાપૂર્વક નાશ કરવાનું અચૂક પરિણામ એ આવ્યું કે ઘેરઘેર કપાસ ઉગાડવાના ઉદ્યોગનો નાશ થયો. મીઠાના એકદમથી ઇજારાનું અનિવાર્ય પરિણામ એ આવ્યું કે હજારો જગ્યાએ ગરીબ લોકો પોતાને મીઠું બનાવી લેતા તે પરાણે બંધ પડ્યા. ટ્રાંકણથી એક ભાઈ મને લખે છે કે જે લોકોને છૂટ હોત તો દરિયાના વિશાળ કિનારા ઉપર ભરતીના બુવાળ રવી જાય તેમાંથી ઢગલો મીઠું ઉત્પન્ન કરી શકતા હોત; પણ તે દુઃખ સાથે જણાવે છે કે કુદરત કિનારા ઉપર મીઠું બનાવે છે કે લાગલા જ સરકારી અમલદારો તેને પાછું દરિયામાં પહોંચાડવા ચૂકતા નથી. છતાં એ ખજરપત્રી એમ પણ જણાવે છે કે જે લોકો આ પોલીસ અમલદારોની નજર ચૂકવી શકે છે તેઓ આ મીઠું ઉપાડી પણ જાય છે. ગુજરાતના કાર્યકર્તાઓ જણાવે છે કે ઘણી જગ્યાએ એટલું મીઠું પડેલું છે કે જે મનાઈ ન હોય તો લોકો જેમ ધરતીમાંથી માટી ખોદી લાવે તેમ મીઠું ઓસાવી લાવી શકે એમ છે. બંગાળને મીઠું બનાવવાની છૂટ હોત તો પોતાને જેટલું જોઈએ તેટલું મીઠું તે ઉત્પન્ન કરી શકે છે. પણ આજે તો બંગાળનું બધું મીઠું પરદેશથી આવે છે.

મીઠાખાતાનો એક પેન્શનર અમલદાર નનામો કાગળ લખીને જણાવે છે:—

કાયદા પ્રમાણે મીઠું બનાવવું એટલે ખારા પાણીમાંથી અથવા ખારી માટીમાંથી અથવા ગમે તેવા પ્રવાહી કે કઠણ પદાર્થમાંથી મીઠું છૂંદું પાડવું, અથવા મીઠાને ઘોષ્ટને સાફ કરવું.

ચોરીનું મીઠું એટલે વેરો ભર્યા વિનાનું મીઠું અથવા મીઠાવાળી માટી.

નીચેની કોષ્ટ પણ ક્રિયા કે કૃત્ય કરવું એ ગુનો ગણાય છે, અને તેને માટે ૫૦૦ રૂપિયા સુધીનો દંડ અથવા ૬ માસની કેદ અથવા બંને સજા થાય છે.

૧. પરવાના વિના મીઠું બનાવવું, ઓસરી લેવું, અથવા એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને લઈ જવું;

૨. કુદરતી મીઠું અથવા ખારી માટી ખોદવી, ભેગી કરવી અથવા લઈ જવી;

૩. ચોરીનું મીઠું રાખવું અથવા વેચવું.

ખંભાતથી તે રતનાગિરિ સુધીનો અરબી સમુદ્રનો આખો પશ્ચિમ કિનારો, કાઠિયાવાડનો આખો કિનારો અને સિંધનો દક્ષિણ કિનારો એ બધા કુદરતી મીઠાનાં કારખાનાં છે, અને કુદરતી મીઠું અને મીઠાવાળી માટી દરેક ખાડીમાંથી મળી આવે છે અને બનાવી શકાય છે. આખા કિનારા ઉપર સ્વયંસેવકોની એક ટુકડી મંડી પડે તો તેમને કુદરતી મીઠું અને મીઠાવાળી માટી એકઠી કરતા અટકાવવાને માટે પોલીસના અને કસ્ટમ ખાતાના બધા માણસો નકામા થઈ પડે. આ પ્રાંતના લોકો, અથવા ખાસ કરીને ઘરડાં સ્ત્રી પુરુષો, આગ્રહ-પૂર્વક માને છે કે કિનારા ઉપર પકવેલું દરિયાઈ મીઠું ખારાઘોડાના મીઠા કરતાં વધારે નરવું છે. અને સૌને સસ્તું મીઠું જોઈએ એમાં-તો શંકા શી? આજકાલના બેકારીના દિવસોમાં દરિયાકાંઠાના ગરીબ લોકો આપોઆપ મીઠું બનાવવામાં જોડાશે.

સરકારી મીઠાના કારખાનામાંથી, જકાત ભર્યા વિના મીઠું લેવાનો પ્રયત્ન કરવો એ ચોરી અથવા લૂંટ કહેવાય, પહેલા નંબરની હિંસા

કહેવાય અને જો કાયદાને ઉંચે મૂકીને કાઢ તેમ કરવાનો આગ્રહ ધરે તો તે ગોળીબારને પણ પાત્ર થાય. ”

ઉપરનો કાગળ જોમનો તેમ જ મેં આપ્યો છે. મીઠાનાં કારખાનાનો કમળે લઈને મીઠું મેળવવા કરતાં વધારે સહેલાઈથી એ બનાવી શકાય છે ત્યારે હું લોકોને મીઠાના અગર અથવા ઢગલામાંથી મીઠું ઉપાડવાની સલાહ આપું એમ નથી. પણ પેલા મીઠાખાતાના અમલદારે એ કૃત્યને ‘પહેલા નાંબરની હિંસા’ કહી છે તે હું માનતો નથી. અગરમાંથી મીઠું લઈ આવવું અને ચોરીથી મીઠું બનાવવું એ બંને કાયદા પ્રમાણે સખ્ત સખ્તને પાત્ર ગુના ગણાય છે. પરવાના વિના મીઠું બનાવવું એ પુણ્ય શા માટે અને સરકારી અગરમાંથી મીઠું લેવું એ પાપ શા માટે ગણાવું જોઈએ ? જો એ વેરો જ અન્યાયી હોય તો તે ઉપાડેલા મીઠાની કે બનાવેલા મીઠાની બંને બાબતમાં અન્યાયી ગણવો જોઈએ. એક ચોર મારા ઘરમાંથી અનાજ ચોરી જાય અને તેમાંનું થોડું રાંધે તો કાચું અને રાંધેલું બંને અનાજ મને પાછું મળવું જોઈએ. હું સરકારે તૈયાર કરાવેલું અને કુદરતી મીઠું એ બેમાંથી એક લેવું સહેલું જોઈ અને અગરમાંથી મીઠું લેવાને બદલે જાતે બનાવી લેવાની સહેલી રીત પસંદ કરું તો તે મારી સવડતાની ખાતર છે, પણ તેથી મીઠા ઉપરનો કર જે એક બાબતમાં અન્યાયી છે તે બીજી બાબતમાં ન્યાયી નથી ઠરતો એટલે સમય આવ્યે સત્યાગ્રહીઓને મીઠાવેરા વિરુદ્ધ લડત અતિશય કાર્યસાધક રીતે ચલાવવાની પોતાની શક્તિ અજમાવવાની તક જરૂર મળવાની છે. ગુનો મીઠું અગરમાંથી લેનાર લોકોનો નથી, પણ સરકારનો તેનો કમળે લેવામાં છે. સરકાર લોકોનું મીઠું ચોરે છે, અને ચોરીની ચીજને માટે લોકોની પાસેથી ભારે વેરો લે છે. લોકોને પોતાની શક્તિનું પૂરું ભાન થશે ત્યારે જે વસ્તુ તેમની પોતાની છે તેનો કમળે મેળવી લેવાનો તેમને સંપૂર્ણ હક્ક રહેશે.

(યં. ધ. માંથી)

મીઠાવેરાનો ઇતિહાસ યાને

હિન્દની પાયમાલીની કરુણકથા.

[છગનલાલ નથુભાઈ જોશી.]

૧

કરના સિદ્ધાન્ત.

“ કર સંગન્ધી સિદ્ધાન્તોના સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે મીઠા પર કર નાંખવો એ તદ્દન વ્યાજખી જ છે. કોઈ પણ દેશમાં આમવર્ગ પર સીધી રીતે કર નાંખી શકાતા જ નથી, જે આમવર્ગ પાસેથી રાજ્યના નિભાવ સારૂ પૈસા વસુલ કરવા જ હોય તો સર્વસામાન્ય ખોરાકની વસ્તુઓ પર કર નાંખીને જ લાભ શકાય. જે આવા કરો બહુ આકરા ન હોય તો સરકારને મોટી આમદાની થાય અને આમવર્ગને કરના ખોજનું કે કર ભરવાનું બાન પણ લાગ્યે જ થાય હિંદુસ્તાનમાં મીઠા જેવી સર્વસામાન્ય ખોરાકની બીજી એક પણ વસ્તુ નથી ચોક્કસ માનવું છે કે મીઠા પરનો કર રાજ્યની સાર્વજનિક આવકના વ્યાજખી અને અગત્યના સાધન તરીકે ગણવો જ જોઈએ, રાજ્યની એટલી ફરજ ખરી કે કર ભરવાની બીનતાકાતને લીધે પ્રજા તોળાહ પોકારે એટલો બધો ભારે એ કર ન રાખવો. આડકતરી રીતે અનેક વસ્તુઓ પર કર નાંખવામાં આવે છે, તે ભારે છે કે કેમ એ તે વસ્તુના ઉદ્ભવમાં વધઘટ કેટલી થઈ છે તે જાણ્યાથી સમજી શકાય. ”

હિન્દી પ્રધાન ડયુક ઓફ આરગાઈલ.

વાતા વાયુ કે વહેતા પાણી ઉપર કોઇ સરકાર કર લેવા નીકળે તો આપણને ભારે નવાઇ લાગે, ને તેવી સરકાર પ્રત્યે આપણો પુણ્ય-પ્રકોપ જાગે: કારણ કે આજ સુધી ધરતીના પડ પર આપણે એવો કર જોયો કે સાંભળ્યો નથી. અંગ્રેજોએ હિંદુસ્તાનની પ્રજા ઉપર હવા ને પાણીના કર નથી નાંખ્યા તો તે એટલા માટે કે એ કર કેમ ઉઘરાવવા એની યોજના ઘડી આપનારો કોઇ હજી સુધી તેમનામાં જાગ્યો નથી અંગ્રેજ સરકાર પ્રત્યેના દ્વેષને લીધે આ વચનો અમે નથી કહેતા જેને મીઠા ઉપર કર લેવાનું સુઝે છે તેને હવા પાણી ઉપર કર લેવો સુઝે તો ભારે આશ્ચર્ય જેવું નથી જ. હિન્દી પ્રધાન ડયુક ઓફ આરગાંધલને હવાપાણી ન સુઝ્યાં એમાં તેમની બુદ્ધિનો વાંક નથી, તેમની શક્તિનો વાંક છે.

ધોરી નસોની શોધમાં.

પરદેશી સરકાર હમેશાં પ્રજાશરીરની ધોરી નશો શોધતી ફરે છે અંગ્રેજ સરકારને હિંદુસ્તાનની એક પણ ધોરી નસ શોધવી બાકી રહી હોય એમ લાગતું નથી, તેમાંની છુપામાં છુપી નસ આ મીઠાના કરની છે. ધાવણાં બાળક સિવાય અને અલુણાત્રત કરનાર કોઇ કન્યા સિવાય પ્રજાના એકે એક જણના પેટમાં આ કરનો પંજો પહોંચે છે ગરીબને તેની ગરીબાઈ બચાવી શકતી નથી, તવંગરને તેનું ધન બચાવી શકતું નથી, બાળકને તેની બાલ્યાવસ્થા બચાવી શકતી નથી તેમ વૃદ્ધને તેની વૃદ્ધાવસ્થા બચાવી શકતી નથી, સૌને માટે મીઠું એ ખોરાકનો એકસરખો જરૂરી પદાર્થ છે, અને સૌને કોઇ પણ જાતના ભેદ વગર સરકારની તીન્નેરીમાં કર પહોંચાડવો પડે છે.

દેશી રાજ્યો પોતાના ખર્ચ માટે મીઠાની આમદાની ઉપર મોટા લાગતો આધાર ન રાખતાં, અંગ્રેજ રાજ્યમાં જ આવકના એક મુખ્ય ઝરણુ રૂપે મીઠાનો વેરો ગણાવા લાગ્યો.

આ કર એકવાર દાખલ થયા પછી તે કેવી રીતે વધ્યે ગયો. પ્રજાની તન્દુરસ્તી ઉપર તેની કેવી અસર થઇ અને છેવટે એ કરને જ પરિણામે આ દેશમાં મોટા ભાગે મીઠું ખનતું બંધ થઇ અગરના ધન્ધા કરનાર સમુદ્રકિનારે વસનારા હજારો લોકો કેમ પાયમાલ થયા, તથા મીઠાનો મોટો ભાગ છ હજાર માઇલ દુરના દેશાવરથી કેવી રીતે આવતો થયો, એ બધી વિગતો સમજવા જોવી છે.

શરૂઆત

બંગાળમાં ઇસ્ટઇન્ડિયા કંપનીના હાથમાં હજી નવી નવી રાજસત્તા આવી હતી. કંપનીના ગોરા શુમાસ્તાઓ તો સોનાની ખાણ સમજીને જ હિંદુસ્તાનમાં આવતા. હવે તેમને રાજસત્તા રૂપી કાદાળી મળી, એટલે ખોદાય તેટલું ખોદીને ઘર ભેગું કરવું એજ ધન્ધો તેમણે આદર્યો હતો. લોભને વશ થઇ તેઓ ખાનગી વેપાર ચલાવતા, તેમાં પોતાની અમલદારીની સત્તાનો ઉપયોગ કરી લેતા. લાંચરૂસ્વત પારાવાર ચાલતી તે વખતે બંગાળનો ગવર્નર લોર્ડ ક્લાઇવ હતો. શુમાસ્તાઓના વેપારથી કંપનીને ભારે ખોટ જતી હતી વેપાર બધો કંપનીના નામે જ ચાલે એ તેની ઇચ્છા હતી તેણે જોયું કે કંપનીના અમલદારો જો આવી રીતે વર્તશે તો આટલા દુર પરદેશમાં અંગ્રેજોનું નામ બદનામ થશે. વળી નવી નવી હાથમાં આવેલી રાજસત્તાની પ્રતિષ્ઠાને પણ તેથી ભારે હાની પહોંચશે તેણે જોયું કે જ્યાં સુધી આ ગોરા સાહસિકોનાં મોં ભરાય એટલા પગાર તેમને નહિ મળે ત્યાં સુધી તેઓને બેટ ન લેવાના કે ખાનગી વેપાર ન કરવાના હુકમ કાઢવા એ મિથ્યા હતું પણ એ વધારાના પૈસા લાવવા ક્યાંથી ! રધિયત ઉપર કર નાંખીને. આ રીતે મીઠા ઉપર કર લેવાનું શરૂ થયું.

હિંદુસ્તાનમાં ગરીબમાં ગરીબ માણસના મીઠામાં ભાગ પડાવીને અંગ્રેજ રાજસત્તાએ હિંદુસ્તાનમાં પોતાનો પાયો મજબુત કર્યો અને

અંગ્રેજોનો મોભો આ દેશમાં જાળવી રાખ્યો. અંગ્રેજોને હવે મોટા મોટા પગાર મળવા માંડ્યા. મોટા પગારોને લીધે ખરચાળ રહેણી કરણી રાખીને તેઓ હિંદુઓથી પોતાનું અતડાપણુ યોજનાસર પાળી રાખ્યા છે, જેને લીધે તેઓ પોતાને ઉંચા સમજે છે અને આ દેશના લોકોને હલકા સમજે છે હિંદુસ્તાનનું જ લુણુ ખાઈને તેમણે આ પ્રમાણે કાળાગોરાના દ્રેષને ધોમે ધોમે ઉછેર્યો છે.

(૨)

વસુક્ષાતની મુશ્કેલીઓ

મીઠા જેવી સર્વવ્યાપી ચીજ ઉપર કર ઉધરાવવો કેમ એ કંઈ રહેલી વાત નહોતી લોકોને મીઠું બનાવવાની બન્ધી કરી મીઠાના અગરો પોતાને કબજે કરી શકાય અથવા મીઠાના અમુક માણસોને ઇજારા આપી દઈ શકાય તે ઇજારાદારો પાસેથી જ સરળતા પુર્વક કર વસુલ કરી શકાય, એ કલ્પના શરૂઆતમાં કોઈને સુઝી નહોતી અને તે ન સુઝે એ સ્વાભાવિક જ છે આજે દાણના ઇજારા આપવાની કલ્પના આપણને જેટલી અસ્વાભાવિક લાગે તેટલીજ અસ્વાભાવિક મીઠાના ઇજારાની કલ્પના તે વખતે હતી એટલે પ્રથમ તો દાણની પદ્ધતિથી મીઠાનો કર વસુલ કરવાનું નક્કી થયું.

શરૂઆતનો દર

મીઠા ઉપરની પહેલવહેલી જકાતનો દર, દર અંગાળી મણે (૮૨ રતલ ઉપર) ચાર રૂપિયાનો ઠરાવવામાં આવ્યો; એટલે કે એક રૂપિયાની કિંમતના મીઠા ઉપર ચાર રૂપિયા જકાત ચડી. આટલો ભારે દર રાખ્યા વગર છુટકોજ નહોતો મીઠા જેવી ચીજ ઉપર જકાત વસુલ કરવી એટલે દરવાજે ને નાકે નાકે જકાતનાં નાકાં બેસાડવાં પડ્યાં. ત્યાં માણસો મુકવાં પડ્યાં એ બધાં જકાત ખાતાંનો ખર્ચ જતાં જકાતમાંથી પેલા અંગ્રેજ અમલદારોનાં ખીસાં ભરાયતેટલું તો અચા-

વડું જ જોઈએ જકાતનો દર આટલો આકરો ન રાખે તો તે કેમ પોસાય ?

મીઠા ઉપર જકાત નાંખવાનું અને તે આટલી બધી આકરી નાંખવાનું કારણ આપણે તપાસ્યું. પણ સરકારે કયું કારણ બતાવ્યું છે તે પણ જાણવું જોઈએ. તેણે તો તેની ‘લોકકલ્યાણ’ની ચાવી એ જૂના જમાનાથી જ ફેરવવી શરૂ કરેલી છે.

લોકકલ્યાણને ખાતર !

આજ સુધી અનેક જીણી ઝાણી ચીજો ઉપર દાણ લેવાનો રીવાજ છે; દાણ વસુલ કરવા માટે ઠેકાણે ઠેકાણે પ્રજાને ભારે તકલીફમાં ઉતારવી પડે છે; એક હદમાંથી બીજી હદમાં જતાં આવતાં લોકોનાં બચકાંપોટકાં છોડાવવાં પડે છે ને તેમને ખોટી કરવાં પડે છે; મુસાફરોને અને વેપારીઓને આ કનડગતથી ઉગારી લેવા સારૂ બધી જીણી જીણી ચીજોનાં દાણ જતાં કરી માત્ર એક મીઠા ઉપર જ દાણ લેવાનું અમે કરાવ્યું છે, બીજી બધી ચીજોના દાણ જેટલી રકમ મીઠાના દાણમાંથી સરકારને મળવી જોઈએ, માટે તેનું દાણ સહેજ વધારે પડતું દેખાય છે, પણ પ્રજાને એકંદરે વધારે આપવું નથી પડતું,—આવી કંઈક દલીલોથી સરકારે મીઠાની જકાત પ્રજાને માથે મારી.

૪ ના ૪૦ લાખ

આમાં સરકારે પોતાની અનેક ચીજોનાં દાણ ઉધરાવવાની તકલીફ ઘટાડી ખરી. પણ તેમાં લોકના કલ્યાણ કરતાં તેમને તો ઉલટું નુકશાન જ થયું છે. અનેક જીણી જીણી ચીજો ઉપર પ્રથમ દાણ લેવાતું તે ચીજો કંઈ ગરીબમાં ગરીબ પ્રજા વાપરતી નહોતી; જ્યારે મીઠું એ તો બીખારીને પણ જોઈએ. એટલે જે કર કેવળ અમુક સારી સ્થિતિના લોકો ઉપર જ પહેલાં પડતો, તે હવે ગરીબોના ઉપર પણ પડ્યો. સરકારી તીજેરીને નુકશાન ન પહોંચ્યું એ ખરૂં, પણ પ્રજાના

વરમાં તો સરકારે બકરી કાઢીને ઈંટ પેસાડ્યું. વળી પેલી પરચુરણ ચીજોના દાણમાંથી સરકારને ૪ લાખ પાઉંડની ઉપજ થતી તેને કેકાણે વખત જતાં મીઠામાંથી ૪૦ લાખ પાઉંડ પાકવા લાગ્યા.

નીતિ ઉપર અસર

આ નવો જ અને કચડી નાખનારો કર માથે આવી પડેલો જોઇ પ્રજા ત્રાસી ઊઠી. ગરીબ લોકોએ--અને ક્યાંક ક્યાંક કોઇ વેપારીઓએ પણ--દાણચોરી પણ કરવા માંડી હશે. સરકારે પણ તેને અટકાવવા માટે ત્રાસ વરતાવી દીધો. લોકોની અંદર તે જમાનામાં રાજ્યની સાથે સીધી લડત લડી લેવાની વૃત્તિ ક્યાંથી હોય? તેઓના મનમાં તો હજી બાદશાહો અને નવાબોના અમલનું જ વાતાવરણ હતું. બાદશાહો ને નવાબો ચાહે તેટલા હલકા બન્યા હશે, પણ ગરીબમાં ગરીબ ધરમાંથી યે કેમ ચૂસાય એવો વિચાર કરવા જેટલા હલકા કદાપિ નહિ થયેલા. તેમના અમલમાં રહેલી પ્રજા આ નવા વેપારી રાજ્યમંડળની બદલાવત એકદમ સમજી ન જ શકે. દિલ્હીથી કોઇ કોઇ વાર આવતાં લશ્કરોને કુદરતી આફત માનીને પ્રજા જેમ તેને ખમી લેતી તેમ આ દાણના દુઃખને તેણે એક કુદરતી આફત ગણી લીધી.

વખત જતાં દાણચોરીઓ વધ્યે જ ગઇ અને સરકારનો ત્રાસ પણ વધતો જ રહ્યો. આ દેશની શાન્તિપ્રિય પ્રજા એકાએક પલટાઇ ગઇ અને વરસોવરસ ૧૮ થી ૨૦ હજાર લોકો મીઠાના ચોર બની કોરટે ધસડાવા લાગ્યા. છેવટે સ્થિતિ એવી બની ગઇ કે હિન્દુસ્તાનના વાઇસરૉય લૉર્ડ આર્કલેન્ડને તેના ઉપર ગંભીરપણે વિચાર કરતા થઇ જતું પડ્યું.

એક વાઇસરૉયની ચિન્તા

રૉબર્ટ બર્ડ નામના અમલદારે હિન્દના ન્યાયખાતામાં અને રેવન્યુ ખાતામાં ૩૦ વર્ષનો અનુભવ મેળવ્યો હતો. લૉર્ડ આર્કલેન્ડ તેને મળ્યા ને તે વખતની સ્થિતિ વિષે ચર્ચા કરતાં બોલ્યા કે:

“ હમણાં હમણાં પ્રજા તરફથી ખૂબ સંલગાય છે કે મીઠા પરનો કર ભારે કચડી નાખનારો છે. ઝનાનાની પાલખીઓની પણ એક હદમાંથી બીજી હદમાં જતાં જડતી લેવામાં આવે છે. આને લીધે પ્રજામાં હાહાકાર વર્તી રહ્યો છે અને સરકારની પત જવા બેઠી છે. આ સ્થિતિ વિષે તમે શું ધારો છો? ”

રૉબર્ટ બર્ડે ખુલાસો આપતાં કહ્યું કે:

“ મીઠા ઉપર ૩૦૦ ટકા કર નાખવો એ બેહદ ભારે અને ખાતકી છે, એ સાવ સાચું છે; પણ પાલખીઓની જડતી મનઘે મારે ખુલાસો આપ્યા વગર નહિ ચાલે, કે જો પાલખીઓની જડતી લેવામાં આવી ન હોત તો પશ્ચિમ પ્રાન્તોમાં સુમાર વગરની બીબીઓ ઉતરી આવત અને દરેક પાલખી મીઠાથી છડોછલ ભરાઈને પસાર થઈ જત ! ”

કર્કટમ લાઈન

પણ બીબીઓને હિંરાન કર્યા છતાંયે મીઠાની જકાત ઉધરાવવાનું કામ સહેલું થાય તેમ નહોતું. રજપૂતાનામાં સાંભર તળાવમાં ખૂબ મીઠું પાકતું. પંજાબમાં કાહાટની મીઠાની ખાણો હતી. મુંબઈ ઇલાકાના સમુદ્રકાંઠા ઉપર અને મદ્રાસના કાંઠા ઉપર મીઠાના મોટા અગર હતા. કચ્છના રણમાં અને સિન્ધુ નદીના મુખ આગળ પાર વિનાનું મીઠું પાકતું. વળી જકાતના દરમાં પણ જુદાં જુદાં કારણોસર તકાવત રાખવો પડ્યો હતો. મદ્રાસ અને મુંબઈ ઇલાકાના ફક્ત દર મણે ૩૦ ૧૧૧૧ જકાત હતી. બંગાળ અને સંયુક્ત પ્રાંતમાં રૂ. ૩ નો દર હતો. આથી કુદરતી રીતે મુંબઈ મદ્રાસનું મીઠું બંગાળ અને સંયુક્ત પ્રાંત તરફ ખેંચાઈ આવતું. તે અટકાવવા સારૂ સંયુક્ત પ્રાંત અને બંગાળની આખી સરહદ જકાતની છાપરીઓની હારની હાર ઉભી કરીને સંભાળવી પડતી હતી. આ કર્કટમ લાઈનની લંબાઈ ૨૫:૦૦ માઈલની હતી. અને તે પેશાવર પાસે ઠેક અટક્યો માંડીને બંગાળના

સાંબલપુર પરગણા સુધી પહોંચતી હતી, આ લાઇનમાં થોડે થોડે અંતરે રસ્તા આડી ભીતો અને વાડો બાંધેલી હતી કે ખાઇઓ ખોદી રાખી હતી. ૧૩૦૦૦ માણસો આ આખી લાઇનના મીઠાના અવર જવરની તપાસ રાખવા સાડે રોકવામાં આવ્યા હતા.

મીઠા જેવી એક મામુલી ચીજની જકાત ઉધરાવવા આવડી મોટી ચીની દીવાલ કરવી પડે એ સોના કરતાં ઘડામણ મોંઘા જેવું નહિ થતું હોય ? તેમ ન થાય એની ખબરદારી અંગ્રેજોએ રાખી જ હતી. જકાત ઉધરાવવાનો આ બધો ગંજવર ખર્ચ મીઠા ઉપર જ ચડાવી દેવામાં આવતો, અને પછી એ રીતે અનેલા મોંઘા ભાવના મીઠા ઉપર જકાત ગણવામાં આવતી !

પરિણામ—નવું ઝરણું.

આવું એક જકાતખાતું ચાલતું હોય એ લાંચરૂશ્વતને પોષનારું એક ખાખોચીયું જ અને એમાં શો શોક ? લાંચ ખાવાના લોભમાં તેઓ આવનાર જનારને ભારે ખંતની સાથે કનડગત કરતા. પ્રજના અને આ જકાતદારોની વચ્ચે ન્યાય-અન્યાયના પ્રસંગો તો કુદરતી રીતે બને જ, પણ જકાત ઉધરાવવાનું આ અધરું કામ વધારે અધરું ન બને ને સાડે જકાતદારોને જ ન્યાય-અન્યાયનો નિર્ણય કરવાની સત્તા આપવામાં આવી હતી ! લૉર્ડ કલાઇવ કમ્પનીના નોકરોને લોભ ભારી નાંખવા ગયો પણ એ લોભ તો ઉઘટો અધિક પોષાયો લાભ એટલો જ થયો કે આવકનું એક નવું ઝરણું તેણે શોધી કાઢ્યું.

કાયમી સિક્કો

લૉર્ડ કલાઇવે મીઠાનો કર કાયમી તરીકે કઢાય કદ્યો નહિ જ હોય. તેને તો પેલા ગોરા નોકરોના લોભને જ્યાં ત્યાં સંતોષી કમ્પની સરકારને મક્કમ કરવી હતી, પણ પ્રજાની ભારે ખદામરજીને જોખમે એક વાર શરૂ થઇ ગયેલી આવકને પાછી બંધ કરી નાંખવાનો વિચાર

કરે એવા અંગ્રેજો ભોળા કાષ્ટ દિવસ નહોતા લોડ કૉર્નવૉલિસ હિન્દુ-સ્તાનનો ગવર્નર જનરલ થઇને આવ્યો ને તેણે મીઠાના કર ઉપર કાયમી સિક્કો ભારી દીધો. એટલે હવે આખો કર કાઢી નાંખવાનો તો સવાલ જ નહોતો. તેને ઉધરાવવાનું કામ કેમ સરજ થાય એ જ પ્રશ્ન રહ્યો હતો.

છેવટે રીત જડી

જકાત વસુલ કરવાની પેલી કઠંગી પદ્ધતિ છેવટે લોર્ડ મેયોએ કાઢી કાંપી. ૧૮૭૦માં તેણે સાંભર તળાવ ગીરો લઇ લીધું ત્યાર પછી લોર્ડ લિટને રજપૂતાનાની મીઠું પકવવાની ખીજ જગ્યાએ હતી તે પણ ખરીદી લીધી.

દિનારાઓ ઉપર પણ સરકાર તરફથી જ મીઠાનાં કારખાનાં ચાલતાં થયાં. મુંબઈમાં જે અગરો ખાનગી આમામીઓ તરફથી ચાલતાં તેના ઉપર સરકારે અંકુશ મૂક્યો. હવે તો આ કારખાનાંઓ-માંથી મીઠું વેચવા નીકળે તો તેના ઉપર નક્કી કરેલો કર ચડ્યા પછી જ નીકળતું આમ આ પદ્ધતિથી સરકારને પેલી ૨૫૦૦ માસ-લની દીવાલ વગર જ ઘેર બેઠાં આવક મળવા લાગી અને લોકોને પણ પોટલાં વીખાવવાનો ત્રાસ મટ્યો.

આ પદ્ધતિ અમલમાં આવતાં અંગ્રેજ રાજ્યની વસ્તીને હાથ વળી તેમને તો મીઠાની કિંમત પહેલાં હતી તેટલી જ હમણાં પણ રહી પણ રજપૂતાનાનાં દેશી રાજ્યોની પ્રજા આજ સુધી પાણીને મૂલે મીઠું વાપરતી, મીઠાનાં બધાં ઢેકાણાં અંગ્રેજના હાથમાં ગયાં ને અચાનક પછને ઢેકાણે તેમને એક આતો કાઢવો પડવા લાગ્યો ! લોર્ડ કલાઇવના વખતમાં અંગ્રેજ રાજ્યની વસ્તીની જે સ્થિતિ થઇ હતી તે હવે લોર્ડ મેયોએ દેશી રાજ્યના લોકોની કરી.

એક પ્રાન્તનું મીઠું બીજા પ્રાન્તમાં લઇ જવાની કામને લાલચ ન રહે એટલા સારૂ આખા દેશમાં મીઠાની જકાત સરખી જ કરી

નાંખવામાં આવી અંગાળા મદ્રાસ તેમજ મુંબાઇમાં બધે જ દર મળે અઢી રૂપિયા જકાત રાખવામાં આવી.

આ દરમાં આઠ આના ઓછા કરીને ૧૮૮૨ માં દર મળે બે રૂપિયા કરવામાં આવ્યા. પણ ચાર વરસમાં તે પાછો સરકારને કઠણ વખત આવી લાગ્યો દુકાળ ધણા પડ્યા; સરહદ ઉપર લડાઇઓમાં ઉતરનું પડ્યું આથી રૂ. ૨ ના પાછા રૂ. ૨૦ કરવા પડ્યા.

(૩)

ગોખલેજીની લડત

પોતાની બંધી જાતની ખોટ મીઠાના કરમાંથી પૂરી કરવાનો જાણે પોતાને હક્ક હોય એમ સરકાર માનતી થઇ ગઇ હતી. મીઠા પર કર લેવો એ જ તેના હક્કની બહારની વાત છે એ વાત એને હજુ સુધી કોઇ મનાવી શક્યું ન હતું, છેવટે લોર્ડ કર્ઝનના વખતમાં ૨૬૦ ગોખલેજી વડી ધારાસભામાં ગયા અને ત્યાં મીઠાના કર સામે ઝુંબેશ ચલાવી તેમણે પુનઃવાર કર્યું કે બીજા કોઇ પણ દેશના કરતાં હિન્દમાં મીઠાનો કર બહુ ભારે છે.

સરકારપક્ષ તરફથી યે દલીલ મુકવામાં આવી, પણ ગોખલે જીએ એ આંકડાઓની જાળને સરળ કરી બતાવી આખી સાલની પોતાની કમાણીમાંથી બીજા દેશનો વતની વરસ દહાડાના મીઠા પાછળ પોતાના કેટલા રોજ ખરચે છે એ આંકડા તેમણે કાઢી બતાવ્યા

દેશ	વાર્ષિક આવક	મીઠાનું ખર્ચ
ફ્રાન્સ	૨૫ પાઉન્ડ	૧૧ દિવસની રોજ
જર્મની	૧૮ ,,	૧ ,,
નેધરલેન્ડ	૨૬ ,,	૧ ૩ ,,
હિન્દુસ્તાન	૨ ,,	૨ ,,

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે હિન્દુસ્તાનની વાર્ષિક આવક જોતાં તે બધા દેશો કરતાં ગરીબ છે. અહીંના મીઠાની કિંમત દેખા

વમાં બીજા દેશો જેટલી જ હશે. પણ આ દેશની ગરીબ પ્રજાને તો તેને માટે પોતાના પૂરા બે દિવસ આપવા પડે છે ગરીબનું મીઠું ને ગરીબનું અનાજ તો તેની ગરીબાઇના પ્રમાણમાં સસ્તું રહેવું જ જોઇએ.

લડતનું પરિણામ

ગોખલેજીની લડતને પરીણામે ૧૯૦૩ માં મીડાનો કર ધટીને રૂ. ૨ નો થયો, ૧૯૦૫ માં રૂ. ૧૧ નો થયો અને ૧૯૦૭માં રૂ. ૧ નો થયો.

૧૯૧૬ માં પાછો રૂ. ૧ નો રૂ. ૧૧ કરવામાં આવ્યો મહા-યુદ્ધને પરીણામે ખર્ચ વધ્યો એટલે હિન્દુસ્તાનની નિમક ખાનારી નિમકહલાલ પ્રજાએ તેમાં થોડો હિસ્સો તો આપવો જ જોઇએ ને ?

લડત પર પાણી

સવા રૂપીયાના પાછા અઢી રૂપીયા હમણાં થતાં થતાં રહી ગયા. એ ગયા વરસની જ વાત છે. રાજ્યનાં ખર્ચ કેમ વધ્યે જાય છે, વરસોવરસ તુટ કેમ પડ્યે જાય છે, તેનો વિચાર કોઈનાણાંખા-તાના મંત્રીને સૂઝતો નથી, પણ જરા તુટ પડી કે પહેલો વિચાર તેને મીડાનો આવે છે. લૉડરીપન જેવા ઉદાર વાઇસરોયને પણ મીડાનો કર નિર્દોષ લાગ્યો હતો. અને જ્યારે સરકાર નાણાંની ભીડમાં હોય ત્યારે આ ચીજમાંથી ભીડ ભાંગી શકાય એમ તે પણ કહી ગયો છે, આજે તો ગોખલેની જેવાના પ્રયત્નોથી એ માન્યતા જુદી ઠરી ચુકી છે. પણ સ્વાર્થ આગળ સરકાર એ બધું રહેલાઇથી ભૂલી જાય છે અને પાછી એની એ જ જૂની માન્યતા નજરમાં રાખીને મીડાનો કર વધારવાનો વિચાર કરે છે.

(૪)

મોઢું આશ્ચર્ય

જે દેશની ત્રણ બાજુએ લાંબા સમુદ્રકિનારાઓ છે અને જેમાં ખારા પાણીનાં મોટાં સરોવરો અને મીઠાની ખાણો છે તે દેશના લોકોને પરદેશી મીઠું ખાવું પડે એથી મોઢું આશ્ચર્ય કયું હોઈ શકે ? કપાસની વિશાળ ખેતી છતાં પરદેશી કપડાં ઉપર આધાર રાખવામાં આવે છે એની સાથે જ મીઠાની ખાખતની આપણી દુર્દશાને સરખાવી શકાય તેમ છે,

પરદેશીઓને લલચાવનારાં સાધન

એટલે બધે દુરથી આવતું મીઠું આપણે ત્યાં કેમ પરવડે એ પ્રશ્ન છે, આપણે ત્યાં જકાત દાખલ થઈ મીઠાનો અંકુશ સરકારના હાથમાં ગયો ને મીઠાના લાવ વધ્યા. એ વિલાયતના મીઠું બનાવનારાઓને લલચાવનારૂં સાધન થઈ પડ્યું. ૫૬ મહુના ટનના વિલાયતમાં તે વખતે રૂ. ૨૨ ઉપજતા, બ્યારે હિન્દુસ્તાનમાં તેટલા જ મીઠાની બજાર કોંમત રૂ. ૧૮૦ ઉપજતી !

આમ વિલાયતનું મીઠું હિન્દુસ્તાન જેટલા દૂર દેશમાં આવ્યા પછી પણ હિન્દુસ્તાનના બજારમાં હિન્દી સરકારની ૧૦૫ રૂપીયાની ભારે જકાત ભરવા છતાં, વિલાયતના વેપારીઓ પૂરતી કમાણી કરી શકે એવા અહીંના બજારલાવ હતા. અહીં એક વાત, જે વિલાયતી વેપારીઓના લાભની હતી તેની નોંધ લેવી ઘટે છે. આંગ્લોટોના તળીયાના સન્ડારમાં સમતોલપણું બળવવા ખાતર વજન ભરવું પડે છે. સાધારણ રીતે રેતીના કોથળા કે પથ્થર જેવું ભરવામાં આવે છે. એને ટેકાણે વિલાયતના વેપારીઓનું મીઠું ભરીને આંગ્લોટો હિન્દુસ્તાનમાં આવવા લાગી, અને અલબત્ત તેથી તે લોકોને તદ્દન નામનું જ નુર ભરવું પડતું. આ રીતે ખરચની એ એક જબરી રકમ તેમને બચી જતી. આ બધું ખર્ચ જતાં તેમનું મીઠું અહીં વેચવું પરવડી શકે એવા બધા દર દરાવવામાં આવ્યા

હતા. સરખા ભાવે કે જરા મોઢું મળે ત્યાં સુધી દેશી મેલાદેખાતા મીઠા કરતાં વિલાયતી સ્વચ્છ મીઠું જ લોકોને વધારે પસંદ પડતું.

બંગાળાની પહેલ

બંગાળામાં અંગ્રેજોનું પ્રથમ રાજ્ય થયું, તે પ્રાંતમાં તેમણે જેમ પરદેશી કાપડ પ્રથમ દાખલ કર્યું, તેમ પરદેશી મીઠું પણ પ્રથમ ત્યાં જ દાખલ કર્યું. દેશી કાપડની પેઠે ત્યાં તેમણે દેશી મીઠાનો પ્રયત્નપૂર્વક નાશ કર્યો દેખાય છે. બંગાળાના ઉપ-સાગરને કિનારે મીઠું પાકતું તે અંગ્રેજ સરકારે તદ્દન બંધ કરી દીધું. અલબત્ત તેનાં કારણો તો તેણે બતાવ્યાં છે જ. સ્વલ્પપુત્રા અને ગંગા જેવી મહાન નદીઓનાં પ્રચંડ પૂરની સાથે વહેતા કાદવથી એ કિનારો પુરાણ ગયો છે, વળી એ કિનારાની હવામાં પણ બહુ બેજ છે, એટલે મીઠું પકવવાને એ કિનારો નાલાયક બની ગયો છે !

આ કારણો હોય કે આ મહાનદીનાં નિરંતર વહેતાં પાણીથી ઉપસાગરનાં પાણી પાતળાં થઈ ગયાં હોય, પરંતુ બંગાળાના પહેલા લે. ગવર્નરના એક પત્રમાં તો ખરી વાત શી છે તે જોઈ શકાય છે.

“ બંગાળામાં મીઠાના વેચાણભાવ ગરીબોને કચ્છી નાખે એવા છે, મીઠું બનાવવાની કુલસત્તા સરકારે પોતાના હાથમાં રાખી છે. બનાવવાની પદ્ધતિ ખરચાળ રહી, તેમનું ખાતું લાંચીયું રહ્યું, એટલે કુદરતી રીતે તેમનું બનાવેલું મીઠું મોઢું જ પડે છે. માફ કર્મ માનવું છે કે જો સરકાર મીઠાનો ઇજારો છોડી દે અને હિન્દુ-સ્તાનની પ્રજાને પોતાનું મીઠું બનાવી લેવાની છૂટ આપે તો લોકોને અહીંનું મીઠું અત્યંત સસ્તું પડે અને વિલાયતી મીઠાનો ગંગડો પણ બંગાળામાં આવી ન શકે. ”

પણ એ અત્યંત જરૂરી કર એક લે. ગવર્નરની સૂચનાથી સરકાર જતો કરે તેમ નહોતી.

પૂરી પરવશતા

૧૭૮૦ થી ૧૮૮૦ સુધીની મુદતમાં તો મીઠાના ક્ષેત્રરૂપ આખું અંગાલ એશાયર અને લીવરપૂલના મીઠા પર નબતું થઈ ગયું. ઉપરની હકીકત જાણ્યા પછી આમાં કશું આશ્ચર્ય રહ્યું નથી. પ્રથમ તો સ્વાર્થને વશ થઈને સરકારે બધાં ખાનગી અગર બંધ કર્યા; પોતાનાં અંકુશ નીચે મોંઘાં અગર કાઢ્યાં, રેલતને ભારે ભાવથી ચીરી નાંખી અને અગરવાળા અનેક લોકોનો રોજગાર તોડી તેમને ઠામઠામ રખડતા કર્યા.

આ પછી કેટલેક વર્ષે સરકારને આ બધો વહેવાર બોળ રૂપ થઈ પડ્યો. તેણે કંટાળીને મીઠાનો ધંધો છોડી દીધો. લોકોએ હવે મીઠું લાવવું ક્યાંથી ? જૂના ધંધાદારીઓ તો બીચારા બીજે ધંધે વળગી ગયા હતા; પણ વિલાયતના મીઠાવાળાઓ તો તૈયાર હતા જ. સરકારના સ્વાર્થથી અને તેની ભૂલથી અંગાળાની પ્રજા-અને તેથી હિન્દુસ્તાનની પ્રજા--પરદેશી મીઠાને પરવશ થતી ગઈ. સરકારને પોતાને તો એનું એ જ હતું. લોકો મીઠું છોડી ન દે ત્યાં સુધી તે દેશી ખાય કે પરદેશી, ખાનગી ખાય કે સરકારી ? સરકારની તિજોરીમાં તો તેનો ભાગ પહોંચવાનો જ.

(૫)

વિલાયતી વેપારીઓના પ્રયત્ન

અહીંની બજારમાં હરિકાષમાં ઉતરી શકાય તેટલા સારું વિલાયતના વેપારીઓએ ભારે પ્રયત્ન કર્યો છે. વિલાયતમાં જ્યાં જ્યાં મીઠું બનતું તે બધા ઠેકાણાના વેપારીઓએ પોતાનું એક મંડળ કર્યું ને તે મંડળ તરફથી જકાત કાઢી નાંખવા સારું સરકારને અરજીઓ કરી. તેમની દલીલો જાણુવા જેવી હોવાથી કેટલીક અહીં આપી છે.

માન્ચેસ્ટરના વેપારીઓ--

“ હિંદની મોટી વસ્તીને સારું ચોખ્ખું મીઠું નિયમીત જથ્થામાં વ્યાજખી ભાવે પહોંચાડવું ઘણું જ જરૂરનું છે. હિન્દમાં આખાત

થતા મીઠા પર દર ટને ૭ પાઈંડની એટલે ૨૦૦ ટકા જેટલી જકાત નાંખવી તે હિન્દુસ્તાનને કચરી નાંખનાર ગણવી જોઈએ. ”

પૂરટરના વેપારીઓ—

પૂરટરશાયર પરગણામાં મીઠું પકવવાનાં બહોળાં સાધનો છે, પણ તે ઉપયોગમાં લેવામાં આવતાં નથી; કારણ કે હિન્દના બંદરો વિલાયતના મીઠા માટે બંધ કર્યા જેવાં જ છે. કોઈપણ સુધરેલી, ન્યાયી અને દયાળુ સરકારે મીઠા પર કોઈ જાતનાં બંધન નાંખવાં ન જોઈએ. પણ કંપનીએ મીઠાના વેપારની કુલ મુખત્યારી પોતાના જ હાથમાં રાખી છે અને પોતાને આપવામાં આવેલી સત્તાનો લયંકર રીતે દુરુપયોગ કર્યો છે.

પ્રિસ્ટલના વેપારીઓ—

ઇંગ્લંડમાં ૨૨ રૂપિયે ટનના ભાવે મીઠું મળે છે, અને હિન્દમાં ૧૮૦ રૂપિયે ટનના ભાવે મીઠું વેચાય છે. ઇંગ્લંડમાં જો જરૂર જણાય તો મીઠા પરનો કર કાઢી નાંખવાનો વિચાર ચાલે છે. હિન્દના લોકો કે જે કંગાલ હાલતમાં છે, જેને ખાવાના પાણી સાંસા છે તેમના પર મીઠાનો કર નાંખવાથી હિન્દી પ્રજાની સુખાકારી બગડ્યા વિના રહેશે નહિ, અને ઘણા હિન્દીઓ રોગના ભોગ થઈ પડશે.

નોર્વિચના વેપારીઓ—

“હિન્દમાં દર વરસે ૮ લાખ ટન મીઠું ખપે છે. તેમાંથી અત્યારે ૫૦ હજાર ટન જ દર વરસે વિલાયતથી હિન્દે જાય છે. એકલા ચેસ્ટરના કારખાનામાં ૬ લાખ ટન દર વર્ષે પેદા થઈ શકે તેમ છે. અહીંના કારખાનામાં ૫૦૦૦ માણસોને રોજ મળે છે, જે કંપની જકાતના દર નહિ ધટાડે તો અમારો વેપાર મંદ થઈ જશે અને કેટલાક લોકો કામ વગરના ટળવળશે. ”

લિવરપૂલના વેપારીઓ—

“બ્રિટીશ લોકોની પેઠે જ હિન્દીઓના સુખની ચિંતા રાખવી એ સરકારની પવિત્ર ફરજ છે. અને ન્યાય તથા જનકલ્યાણની દૃષ્ટિએ પણ સરકારે મીઠા પરનો જીલ્લમી અને ધાતકી કર રદ કરી કરોડો ગરીબ હિન્દીઓની આંતરડી દુભાવવાના પાપમાંથી મુક્ત થવું ઇચ્છે છે. મીઠા પરનો કર દૂર થવાથી બ્રિટીશ ઉદ્યોગ ધવાનો પણ વિકાસ થશે અને વિલાયતી કાપડ અને ખીજી વસ્તુઓની માંગ પરદેશોમાં વધશે.

લોર્ડ ડલહાઉસીને તો કંઈ ઈંગ્લેન્ડ કરતાં હિન્દુસ્તાન વધારે વહાલો હતો એમ નથી જ. વિલાયતના વેપારીઓની દલીલોને તેણે રદીઓ આપ્યો છે. તેણે હિન્દમાં પાકતા મીઠાની તરફેણદારી કરી દલીલ કરી છે કે જો કોઈને જઠાતમાં કંઈ સવલત આપવા જેવું હોય તો તે દેશીઓને જ હોઈ શકે તેના શબ્દો આ પ્રમાણે છે.

“અત્યારે મીઠા ઉપર જે પદ્ધતિએ કર ઉધરાવવામાં આવે છે, તેમાં વિલાયતના વેપારીઓને કરોડો અન્યાય થતો જ નથી. ઉલટો અન્યાય તો મીઠું પકવનારને મીઠાનો વેપાર કરનાર દેશી લોકો ઉપર જ દહાડે દહાડે વરસતો જાય છે.

આ પદ્ધતિનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે પરદેશી મીઠું દેશી મીઠા સાથે હરિકાષ્ટ કરી શકે છે અને બજારમાંથી દેશી મીઠાનો ઉઠાવ ઘટતો જાય છે. પોતાને પરવડે તે ભાવે મીઠું વેચવાની છૂટ જો દેશી લોકોને હોય તો દેશી મીઠું પરદેશી મીઠાના બજારમાં સહેલાઈથી ટક્કર ઝીલી શકે તેમ છે.

સરકારે ભૂતકાળમાં ભયંકર ભુલ કરી છે એ આરોપ પૂરવાર ન થાય એટલા ખાતર હડહડતો અન્યાય તે દૂર ન કરે તેથી સરકાર પ્રજા સમક્ષ જોટલી તુચ્છ દેખાશે તેના કરતાં ભૂલ કમૂલ કરવામાં સરકારને ઓછું લાંછન-ઓછી ભોંડપ લાગશે.

બીજી વસ્તુઓ આયાત થાય છે તેના કરતાં પરદેશી આયાત થતા મીઠા પર વધુ પક્ષપાત બતાવાતો બેવામાં આવે છે તેથી મીઠાની કીંમતમાં ઘટાડો થવા છતાં કદાચ હિન્દી નીમક વિલાયતી નીમકની હરીફાઈમાં ન ટકે તો એવે વખતે સરકારે આ મહત્વના પ્રશ્નને બૂઠી રીતે નીવેડો આણવો પડશે ”

વિલાયતના વેપારીઓની અરજી ધ્યાનમાં લેવાઈ હોત તો જાણ્યે અજાણ્યે હિન્દમાં સુખ થઈ ગયું હોત. દેશો અને પરદેશી બન્ને મીઠા ઉપર જઠાત માફ થઈ જત તો કોઈ કાળે પણ દેશી સાથે વિલાયતનું મીઠું હરિકાઈમાં ઉતરી ચકત જ નહિ પણ એટલું લાંબું પમલું ભરવાની આશા અંગ્રેજ સરકાર પાસેથી રાખવી બર્થ હતી. તે એકલા વિલાયતના મીઠા ઉપર જઠાત માફ કરે અથવા ધણી જ મટાડી શકે ખરી અને તે વખતે મીઠું બનાવવાનું બધું કામ જો હિન્દી પ્રજાની પાસે હોત તો તે જરૂર તેમ કરત પણ આ વખતે તો મીઠું બનાવવાનું સરકારના પોતાનાજ હાથમાં હતું એટલે પોતાના કારખાનાં તોડીને તે કાંઈ વિલાયતનાં કારખાનાં સાળાં ન જ રાખે,

વરસોવરસ વધારો.

આમ છતાં પરદેશી મીઠું અહીંના મીઠાની જોડાજોડ ઉણું રહી શકે એવી સ્થિતિ તો રાખવામાં આવેલી જ છે. વળી પરદેશી મીઠા વિના હિન્દી પ્રજાને ચાલે જ નહિ. એવી દશા પણ ઉભી કરવામાં આવેલી છે. મીઠું બનાવવાનું કૂલ કામ સરકારે જ હાથમાં રાખ્યું. બધે ઠેકાણે મીઠું બનાવે તો સરકારને તેના ઉપર કાણુ ને દેખરેખ રાખવાં મુશ્કેલ થઈ પડે આથી તેણે અમુક સ્થળોમાં જ કારખાનાં કાઢ્યાં.

બાકાનાં સ્થળોમાં કોઈ મીઠું ન બનાવે તેનો સખ્ત જાપતો રાખ્યો આમ થવાથી કુદરતી રીતે હિન્દમાં હિન્દની જરૂરીયાત કરતાં

ઑધું મીઠું ઉત્પન્ન થવા લાગ્યું, ને તેથી બહારથી લાવ્યા વગર છૂટકો જ ન રહ્યો. અને એકવાર હિન્દમાં પરદેશી મીઠાનો પગપેસારો થયા પછી તે વરસોવરસ કેમ વધતું ગયું છે તે ઇંગ્લંડથી આયાત થયેલા મીઠાના નીચેના કોઠા ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજી શકાશે:

૧૮૪૭ માં ૨૫,૭૫૪ ટન

૧૮૫૧ માં ૬૧,૭૧૧ ટન

૧૮૬૧ માં ૨,૩૨,૦૦૦ ટન

૧૯૦૧ માં ૨,૫૬૦૦૦ ટન

(૬)

લાવ અને ઉપાડ

મીઠા જેવી ચીજ ઉપર કર નાંખવામાં સરકારપક્ષની દલીલ એવી હોય છે કે તેથી સરકારને સારી આવક થાય છે અને આખી પ્રજા ઉપર તે ફેલાઈ જવાથી પ્રજાને તેનો બોળો જણાતો નથી.

મીઠાના કરથી ૧૮૧૩ની સાલમાં સરકારને ૮ લાખ પાઉંડની આવક થઈ ૧૮૪૪માં તે વધીને ૧૩ લાખ પાઉંડ થઈ, ને ૧૮૬૦માં જતી ૮૨ લાખ પાઉંડ થઈ. એ સાલમાં વધારેમાં વધારે આવક સરકારે કરી છે. ત્યાર પછી ગોખલેજીના પ્રયત્નથી કર ઘટયો. પણ પાછો યુદ્ધને બહાને તે વધતાં ૧૯૨૦-૨૧ માં સરકારે મીઠામાંથી ૪૪ લાખ પાઉંડ આવક કરી. ભયંકર કરના દિવસોમાં દરેક માણસને વરસે ચાર આના મીઠાના કરના દેવા પડતા. હાલ માથા દીઠ અઢી આના આવે છે. આપણે યાદ રાખવું જોઈએ કે આ દેશમાં જણદીઠ સરાસરી કમાણી રોજનો લગભગ સવા આનો થાય છે. પણ હિન્દુસ્તાનની ગરીબી એટલી છે કે પૈસાને ઠેકાણે ચાર પૈ ખરચવી પડે તો પણ તેના ઉપર તરત અસર થયા વગર રહેતી નથી. મીઠાની વપરાશના આંકડા જોવાથી માલુમ પડે છે કે મીઠું સસ્તું હવું ત્યારે તેનો ઉપાડ વધારે થતો અને મોંઘું થયું ત્યારે તેના પ્રમાણમાં ઉપાડ પણ ઓછો થયો છે.

૧૮૮૨ પહેલાં મીઠા ઉપર દર મણે રૂા ૨૧ નો કર હતો. તે સાલમાં ૨ કરોડ ૭ લાખ મણુ મીઠું ખપ્યું હતું. પણ ૧૮૮૨ માં કર ઘટાડીને રૂા ૨ કરવામાં આવ્યો. અને પરિણામે ચાર વરસ પછી એટલે કે ૧૮૮૬ ની સાલમાં ૩ કરોડ ૩ લાખ મણુ મીઠું ઉપડ્યું. ત્યાર પછી ૧૯૦૩ ની સાલથી મીઠાનો કર અરધો અરધ ઝાંછો થઈ ગયો. એનું ચોખ્ખું પ્રતિબિમ્બ મીઠાની ખપતમાં પડ્યું છે. ૧૯૦૩માં ૩ કરોડ ૭ લાખ મણુ મીઠું ખપ્યું હતું અને ૧૯૦૮માં ૪ કરોડ ને ૫ લાખ મણુ ખપ્યું. ૨૧ રૂપિયાના જમાનાનો આંકડો જુઓ (૨ કરોડ ૭ લાખ મણુ) એને આ ૧૧ રૂપિયાના જમાનાનો આંકડો જુઓ. ૧૧ અને ૨૧ વચ્ચે જે પ્રમાણ છે તે જ પ્રમાણ મીઠાના ઉપાડમાં પણ તોતોત સચવાયું છે.

પ્રજનનું સુખ=૧૮ લાખ

સરકારની સ્થિતિ પેલી કુકડીના ધણી જેવી છે. રોજ બબ્બે સોનાનાં ધંડાં આપે તે કરતાં કુકડીને મારીને બધાં ધંડાં એક સાથે પેટમાંથી કાઢી લેવાની વાત સાંભળી આપણને તેની મુખાંધ ઉપર હસવું આવે છે. પણ હિન્દની સરકારની મુખાંધ તેટલી જ જખરી છે. જે સરકારને પ્રજનનું હિત વ્હાલું હોય તે પ્રજનનું પડાવી ખાવાનો વિચાર ન કરે, પણ પ્રજાને સુખી કરી તેના સુખમાંથી વાજખી ભાગ ગ્રહણ કરે. તેવી નીતિથી છેવટે સરકારને આવકમાં પણ ભારે ખોટ નથી જતી. ૧૯૦૨માં ૨૧ રૂા કર હતો તે વખતે સરકારને ૫૫ લાખ પાઉંડની આવક થઈ. ૧૯૨૦ માં ૧૧ રૂપિયો કર હતો ત્યારે આવક ૩૭ લાખ પાઉંડ આવી. કર અરધોઅરધ થવાથી ૫૫નું અરધું ૨૭૧ લાખ જ આવવા જોઈતા હતા; પણ તેમ નથી બનતું. ચીજ સસ્તી થાય ત્યારે પ્રજા છૂટે હાથે તેનો ઉપભોગ કરે છે. પણ ૫૫ બદલે ૩૭ લાખથી સંતોષ માની શકે, અથવા પ્રજાના સુખની કિંમત (૫૫-૩૭=૧૮) લાખની ગણી શકે તો તે

બ્રિટિશ સદ્વતનત જ કેમ કહેવાય ? તેને ગાયને સાચવીને તેનું દુધ પીતાં નથી આવડતું. એ દૂર માંસાહારી વાઘણ બનીને માયનું લોહી ચૂસી જાય છે.

લોકચત

સન ૧૮૫૩માં સરકારે મીઠાના કર સંબંધે તપાસ કરવા એકે કમિટી નીમી હતી, કર વધી જવાથી લોકોની કેવી હાલત થઈ પડી હતી. એનું આબેહૂબ ચિત્ર તેમાંથી મળી શકે છે.

મિ० રસ્તમજી વીકાજીએ મુંબાઈ ઇલાકાના ખેડુતો વતી કહ્યું કે :

“ દક્ષિણ વિભાગના ખેડુતો આઠ માસ ચાલે એટલા ચોખા ખેતીમાંથી પેદા કરે છે ને તે પર આઠ માસ નભે છે. બાકીના ચાર મહિના પેટને લાડું આપવા શાક, લાજપાલો વગેરે પર પોતાનો ગુજરો જેમતેમ કરી ચલાવે છે. પરંતુ મીઠું બેહદ મોંઘું થઈ જવાથી આ શાકભાજી પણ તેમને મોળાં ખાવાની ફરજ પડે છે,”

મદ્રાસ ઇલાકાના પ્રતિનિધિએ કહ્યું કે :

“ ગરીબ લોકો મીઠું મોંઘું થઈ જવાથી સમુદ્રકાંઠાની બેખડ પરની ધૂળ ખોતરીને તેનો મીઠા તરીકે ઉપયોગ કરે છે. આ ખાર ખોદી જવો તે ગુન્હો છે એમ એ લોકો સમજે છે. છતાં સુખ સહન કરવાના બેખમે પણ જીંદગીની અત્યંત જરૂરીયાતની આ ચીજ મેળવ્યા વિના તેમનો છુટકો થતો નથી.”

બંગાળના પ્રતિનિધિ રાજા રાધાકાન્ત દેએ કહ્યું કે :

મીઠું મોંઘું થઈ જવાથી લોકો ઝાડપાલા બાળી તેની રાખનો ખાર કાઢે છે ને તેનો મીઠા તરીકે ઉપયોગ કરે છે.

પ્રજાની કમાણીમાં રાજ્યનો ભાગ

કહેવામાં આવે છે કે દરેક પ્રજાને રાજ્યના ખર્ચમાં થોડો ધણો હિસ્સો આપવો જ બેધયે, અને મીઠાનો કર એ દરેક

માણસ પાસેથી એ હિસ્સો વસુલ કરવાનું સીધું સાધન છે. આ દલીલ એટલી ઠાવકે મોટા મૂકવામાં આવે છે કે જાણે પ્રજાનો હિસ્સો મીઠા વગર ખીજ કાઢ માર્ગથી સરકાર લેતી જ ન હોય. માણસ અનાજ ખાય છે તેમાંથી સરકારને કંઈ ભાગ મળે છે કે નહીં ? માણસ વસ્ત્ર પહેરે છે તેમાંથી તેને ફટલો ભાગ મળે છે ? જંગલ ખાતાએ તેના ઘેરની ચારમાંથી પણ હિસ્સો પડાવેલો બાકી રાખ્યો નથી, લોકો કાચા કે પાકા રસ્તા વધારે તેમાંથી પણ કાંઈક ભાગ સરકારને મહોંચતો નથી શું ? સીધી કે આડકતરી રીતે દરેક પ્રજા ગ્રામમાં એછો આટલો કર તો ભરેજ છે.

	વાર્ષિક વપરાશ	કર
અન્ન	૩૦	૫
વસ્ત્ર	૧૦	૨

એવી ગણતરી છે કે માણસની આવકનો પાંચમો ભાગ એક કે બીજે રસ્તે સરકારના હાથમાં જાય છે જ.

આમાં મીઠું ન હોત તો સરકારને કંઈ ભારે ખોટ પડી જવાની હતી ? હિન્દી પ્રજાજનની આવક વાર્ષિક ૨૨ થી ૨૫ રૂપિયાની ગણાય છે તેટલામાંથી ૨૦ ટકા સરકારના ભાણામાં ભરે એ પણ શું એવું છે કે વળી મીઠાના કરની ચે જરૂર તેને રહી ?

સાદામાં સાદું વર્ણન

પણ જરૂર કેમ ન રહે ? તેને દર સાલ સાઠ કરોડ રૂપિયા લશ્કરની પાછળ ખરચવા હોય તે ક્યાંથી કાઢવા ? લશ્કર વગર આ દેશની પાછળ ખરચવા હોય તે ક્યાંથી કાઢવા ? લશ્કર વગર આ દેશની પ્રજાને જલીયાંવાલા બાકી કેમ દેખાડી શકાય અને મેસો-પોટેમીયામાં પગ પેસારો પણ શી રીતે કરી શકાય ? હિન્દના જ નીમકથી હિન્દની પ્રજાનું ને પાડોશની પ્રજાઓનું સત્યાનાથ વાળનાર સંસ્થાને માટે નીમકહરામ એ માણ નથી પણ તેનું સાદામાં સાદું વર્ણન જ છે.

ન્યારે અહિંસા જામશે

કાપડને વિષે તો એમ પણ કહી શકાય કે સ્વદેશી વસ્ત્ર વાપરવાને રેંટીયા ચલાવવા એ પ્રજાના હાથની વાત છે અને તે ધારે તો વસ્ત્રની ગુલામીમાંથી છુટી શકે છે મીઠામાં તેવું પણ નથી. મીઠું બનાવી લેવાની જ પ્રજાને મનાઇ છે એ કર કેવળ અનીતી-ભરેલો છે. ગરીબમાં ગરીબ પ્રજાને ચુસવાની દાનત જ તેની અંદર ખુલ્લેખુલ્લી જોઇ શકાય છે. મહાત્મા ગાંધીજી ન્યારે ન્યારે મીઠાના કરની વાત નીકળતી ત્યારે નિસાસો નાંખતા અને કહેતા કે ‘અમે તેમ કરીને આ કર તો જવો જ જોઇએ’ ૧૯૧૯ ના સત્યાગ્રહ વખતે આ કર વિરૂદ્ધ સત્યાગ્રહ આદરવાની તેઓ તૈયારીમાં હતા. હિન્દુસ્તાનની પ્રજામાં અહિંસાવૃત્તિ જે પુરેપુરી જામશે, શાન્તિનો પુરો અર્થ જે પ્રજા સમજી જશે તો અને તો જ મીઠાના કર જેવા અનેક જીલમોની જેડે લડવાની તેનામાં તાકાત આવશે.

સખરસ

(મહાદેવ હુરિભાઈ દસાઈ)

૧

ઉપયોગ

મીઠાને સખરસ કહેણે કહ્યું, કેમ કહ્યું, તે ભાષાશાસ્ત્રીઓ કહી શકે. મીઠું સંસ્કૃતમાં લવણ છે. અને લાવણ્ય એટલે સૌન્દર્ય અર્થ થાય છે, એટલે અનાદિકાળથી વસ્તુમાત્રને રસમય કરનાર મીઠું માનવામાં આવ્યું છે ‘ મીઠા વિનાનો ’ માણસ એ કાઠીની કિંમતનો ગણાય છે બાઘબલમાં તો નિર્મળ મનુષ્યને જગતના લવણની ઉપમા આપી છે, એટલે પણ લવણનું મહત્ત્વ કેટલું હશે તે સમજી શકાય છે. પણ એ બધો પુરાવો છોડીને આજની હકીકત જોઈએ તો જણાશે કે ગરીબમાં ગરીબ માણસને મીઠા વિના ચાલતું નથી. એટલું જ નહિ પણ મીઠું વાપરીને તે ઓછા અન્ને ચલાવી શકે છે ઢોરોને પણ મીઠા વિના નથી ચાલી શકતું એ દરેક ખેડૂત જાણે છે, મીઠું ઓછું મળવાથી ઢોરને અનેક રોગો થાય છે એમ કહેવાય છે અને સામાન્ય માન્યતા એવી છે કે માંસાહારીના કરતાં શાકાહારીને મીઠાની વધારે જરૂર રહે છે. દારણ માંસાહારીને માંસમાંથી પણ ઘણું મીઠું

મળી રહે છે. મીઠું બનાવતાં અનેક ક્ષારો ઉત્પન્ન થાય છે તે ખાતરમાં કામ લાગે છે. મીઠાનાં કારખાનાંમાં ધ્રુવમ સોલ્ટ (વિલાયતી મીઠું) હજારો ટન પકવવામાં આવે છે, પવાયતમાં વપરાતો મેગ્નેશ્યમ ક્લોરાઇડ પણ એમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેમજ ડ્રાસ્ટિક સોડા પણ એટલે સાબુના ઉદ્યોગનો આધાર. પણ મીઠા ઉપર રહે છે.

આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે મીઠા ઉપરનો વેરો એ ખોરાક ઉપર, ખેતી ઉપર, ડોર ઉપર ઉદ્યોગ ઉપર અને વધારેમાં વધારે ગરીબ લોકો ઉપર લદાયેલો વેરો છે.

ઉત્પન્ન અને થોડો ઇતિહાસ

‘ સુગંધા, સુકલા, મધયજ્જીતલા શસ્મશ્યામલા, ’ ભારતમાતામાં જેમ કાપડ એક કાળે જોમએ તેટલું ઉત્પન્ન થતું, તેમ લવણ પણ જોમએ તેટલું ઉત્પન્ન થતું, અને ભારતમાતા તે કાળે સાચી લાવણ્યવતી હતી. કાપડના ઉદ્યોગનો એટલે ભારતના ગૃહઉદ્યોગનો નાશ પરાશને જેવી રીતે ક્યો તેવી જ રીતે મીઠું બનાવવાના ઉદ્યોગને નાશ ક્યો—દેર માત્ર એટલો જ છે કે કાપડના ઉદ્યોગના નાશમાં આ રાજ્યનો બચાવ કરનારાઓને એક બહાનું મળે છે, અને તે એ કે યંત્રોની શોધોને લીધે જેમ ગૃહઉદ્યોગો વિલાયતમાં નાશ પામ્યા તેમ હિંદમાં પણ નાશ પામ્યા. એ બહાનું કેટલું પોકળ છે એ બતાવવાનું આ સ્થાન નથી, અને અનેકવાર એ બતાવાઇ ચૂક્યું છે, પણ મીઠાના ઉદ્યોગના નાશમાં તો એ બહાનું પણ ચાલી શકે એમ નથી, મીઠું ઉત્પન્ન કરનાર યંત્રો તો કાંઇ ઉત્પન્ન થઇ શક્યાં નથી. જે સૂર્યદેવતા મીઠું ઉત્પન્ન કરે છે તેની કૃપા ભારતની ઉપર સર્વિશેષ છે, છતાં સૂર્યદેવતાના અનુગ્રહને પણ ધૂળમાં મેળવવાની શક્તિ ધરાવનાર આ સરકારે દેશના આ સ્વાભાવિક ઉદ્યોગનો ધરાદપૂર્વક ઘાતકી રીતે, નાશ કર્યાનો ઇતિહાસ મોજૂદ છે. એ ઇતિહાસમાં ઇતરતાં તો પુસ્તકો ભરાય. પણ સામાન્ય વાચક થોડીક વાતો ધ્યાનમાં

લે. બંગાળમાં ૧૮૧૮ પહેલાં પરદેશી મીઠાનો કણ પણ આવતો નહોતો, અંગ્રેજ લોકોએ પોતાનાં મુખારક પમલાંની સાથે મીઠાનો ઇજારો લીધો, અને મીઠું પકવનારા અગરિયાનો રીબી-રીબીને નાશ કરીને પરદેશી મીઠાના વેપારનો પાયો નાંખ્યો. મીઠાના એકઠથુ ઇજારામાંથી અંગ્રેજ અમલદારોએ ૧૮ મા સૈકાની આખરમાં કેટલી લૂટ ચલાવી છે તેની સાક્ષી અંગ્રેજ ઇતિહાસકારો જ પૂરે છે. જે ત્રાસ વણકરો ઉપર ગુજર્યો તેવો જ ત્રાસ અગરિયા ઉપર ગુજર્યો, અને જ્યારે પરદેશી મીઠાનો હુમલો પૂરેપૂરો થયો ત્યારે આ અગરિયાઓ ખીચારા કૂતરાને મોતે મૂઆ. ૧૮૩૫ સુધીમાં તો બંગાળમાં મીઠું બનતું સદંતર બંધ પડ્યું, અને વિલાયતથી મીઠું પૂર જથ્થામાં આવવા લાગ્યું. આજે બંગાળમાં વપરાતું ૧૧ કરોડ મણ મીઠું તમામ પરદેશથી આવે છે. એમાં મોટો ભાગ એટલે ૩૩ ટકા જેટલું એડનથી ઇટાલિયન વેપારીઓ મોકલે છે. મિસરથી ૨૭ ટકા જેટલું આવે છે અને વિલાયતથી ૧૭ ટકા જેટલું આવે છે. આજે પરદેશીઓની હરીફાઈમાં વિલાયતનું મીઠું પણ ટકી શકતું નથી એટલે વિલાયતથી આવતા મીઠાના વેપારના રક્ષણના ઉપાયો યોગ્ય રહ્યા છે.

જ્યાં જ્યાં દરિયાકિનારો લાગેલો છે ત્યાં ત્યાં મીઠું સ્વાભાવિક રીતે પાકે છે જ. મુંબઈ ઇલાકામાં મોટા અગરો મુંબઈની નજદીક થોડા આવેલા છે, થોડા ધરાસણા આગળ છે પણ વધારેમાં વધારે ઉત્પન્ન ખારાધોડામાં થાય છે. ખારાધોડામાં રેતીના રણમાં પાડેલા કૂવામાંથી ખાઈ પાણી લઈને મીઠું પકવવામાં આવે છે. ખીજા ભાગોમાં દરિયાનું પાણી લઈને પકવવામાં આવે છે. મુંબઈ ઇલાકામાં આખા કિનારા ઉપર મીઠું પાકતું તે અટકાવીને સરકારે એક હથેલો ઇજારો કર્યો અને કેવી રીતે લીધો તેના ઇતિહાસમાં ન જોતરીએ. પણ એટલું યાદ રાખવાની જરૂર છે કે ૧૮૪૪ માં આઠ આનાથી બાર આના કર વધારવાની દરખાસ્ત થતાં સુરતમાં રમ-ખાણો થયાં હતાં.

મદ્રાસ પ્રાંતમાં ઠેઠ ૧૮૦૫ થી સરકારે મીઠાનો એકઠથોઈ ઇંગ્લેન્ડ લઈ લીધો હતો. ૧૮૭૭ માં ખાનગી મીઠું પકવવાના પરવાના આપવામાં આવેલા પણ તેની બહુ અસર ન થઈ. આજે ૬૪ મીઠાનાં કારખાનાંમાંના ૪૫ ખાનગી છે અને ૧૯ સરકારી છે. લગભગ ૧૧ કરોડ મણ મીઠું આ અગરો પકવે છે.

ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં અનેક જગ્યાએ સિંધવની ખાણો ભરી છે કાઠાટની અને મેયોની ખાણ સુપ્રસિદ્ધ છે. આ બધી ખાણોનો ઇંગ્લેન્ડ સરકારનો છે. મણ ઉપર ત્રણ રૂપિયા સુધી જકાત આ સિંધવ ઉપર સરકારે લીધી છે. વાયવ્ય પ્રાંતમાં જાનપુર અને કાનપુરમાં મીઠાથી ભરેલા માટીના ડુંગરો ઘણે ઠેકાણે હતા. પણ એ માટી સાફ કરીને ઘોઘને તેમાંથી મીઠું બનાવવાનું અંગ્રેજોએ આવીને અટકાવ્યું અને ગુનો ઠરાવ્યો. રજપુતાનામાં જયપુર પાસે સાંબર સરોવર એ મીઠાનો મોટો દરિયો છે. એમાં ૮૦ લાખ મણ સુધી મીઠું પાકે છે, અને એ મીઠાના જેટલું સસ્તું મીઠું ક્યાંય બેવાનું મળતું નથી.

આસામમાં બંગાળની જેમ એના વપરાશનું કુલ ૪૪ લાખ મણ મીઠું પરદેશથી જ આવે છે.

બ્રહ્મદેશ પોતાનું બહુ મીઠું પકવતો. સરકારે એ દેશનો કબજો લઈને હિંદુસ્તાનનો કરનો બોજો વધાર્યો, મીઠાનો કર વધારવાની દરખાસ્તો ત્યારથી થવા માંડી અને બ્રહ્મદેશમાં ૩ આનાથી વધારીને એક રૂપિયા કર કરવામાં આવ્યો. આજે પરદેશી મીઠાનો ધસારો ત્યાં ખૂબ થઈ રહ્યો છે.

સિંધ પ્રાંતમાં આજે તો મૌર્યપુરમાં દરિયાઈ પાણીમાંથી મીઠું પકવવામાં આવે છે, જે કે ગુણી અને કાટડીની વચ્ચેનો પ્રદેશ અને બીજો કેટલોક પ્રદેશ લાખો મણ મીઠાની ખાણોથી ભરેલો છે તેનો કશો ઉપયોગ થતો નથી.

એ દુઃખ વેરો

આકાશમાંથી પડતા પાણી ઉપર જે રાજ્યમાં વેરો લેવાય, એકૂતે પોતાને પૈસે ખોદાવેલા કૂવામાંથી નીકળતા પાણી ઉપર વેરો લેવાય, તે રાજ્યમાં દરિયાના ખારા પાણી ઉપર પણ કેમ વેરો ન લેવાય? પરદેશ જીતવામાં લડાઈ કરવી પડી, ખર્ચ વધ્યો, વધારો મીઠાવેરા ! આ વર્ષે તો બજેટ ખોટું છે, વધારો મીઠાવેરા ! કલાઈવના સમયથી મીઠામાંથી અંગ્રેજોએ જે ધન લૂંટ્યું છે તેનો તો અનેક જન્મના પ્રાયશ્ચિતે પણ વિદાયત બદલો વાગી શકે એમ નથી. જુદા જુદા પ્રાંતોમાં આ વેરો જુદા જુદા પ્રમાણમાં લેવામાં આવતો હતો. તે ૧૭૮૨માં બધા પ્રાંતોમાં લગભગ સરખો કરી દેવામાં આવ્યો. અને ૧૮૪૦ માં એ વેરાનું ઉત્પન્ન સવાબે કરોડ જેટલું હતું તેને બદલે આજે ૭ કરોડનું ઉત્પન્ન થાય છે. એ વેરાની સામે દાદાભાઈ, રાનડે, રાવબહાદુર બેલી, ગોખલે જેવા સૌમ્ય પુરુષોએ કડવામાં કડવી ટીકા કીધી છે, એને નાખુદ કરાવવાના અનેક નિબંધ પ્રયત્ન કર્યા છે, પણ આજે ૧૦ પાઇએ મળુ ઉત્પન્ન થતા મીઠા ઉપર કર ૨૪ ગણો છે. ૧૮૭૮ માં આ વેરો મળે ૨૫ રૂપિયા જેટલો હતો તે ૧૮૮૨ માં બે રૂપિયા થયો, વળી ૧૮૮૮માં આ વેરો મળે ૨૫ રૂપિયા થયો, અને ૧૯૦૩ સુધી એટલો ને એટલો રહ્યો. પછીથી ગોખલેજી જેવાના પ્રયત્ને તે ૧૫ રૂપિયા થયો. ૨૩માં માલકમ હેઠલીને પાછો એને બેવડવવાની દરખાસ્ત કરવાનું શુર ચડ્યું, વડી ધારાસભાના અનેક સભ્યોના વિરોધ છતાં વાઇસરોયે ૨૫ મંજૂર કર્યાં. આજે એ કર હજી મળે ૧૫ રૂપિયા છે.

એ કર ગરીબના ઉપર કેવી અસર કરે છે તેનો પુરાવો બ્યારે બ્યારે એ વધારામાં આવ્યો છે ત્યારે ત્યારે મીઠાના વપરાશમાં થયેલા ઘટાડામાં મળે છે. ૧૮૮૨ માં એ કર આઠ આના ઓછો થતાંની

સાથે ૫૦ લાખ મણુનો વપરાશ વધી ગયો. ૧૮૮૭માં આઠ આના કર વધારવામાં આવ્યો એટલે દરવર્ષે ૩ થી ૪ લાખ મણુ વપરાશ વધતો હતો તે ખંધ થઈ ગયો અને ઊલટો ઓછો થયો. ૨૩-૨૪ માં આ વેરો ૧૧ રૂપિયાને બદલે ૨૧૧ કરવામાં આવ્યો પણ મહેસુલ બમણું ન થયું—જા ને બદલે ૧૦૧ કરોડ જ થયું, એટલે મીઠાને વપરાશ આપોઆપ ઓછો થઈ ગયો. એટલે ગરીબોને તો આટલો કર ભરવા છતાં જેટલું બેઘએ તેટલું મીઠું મળતું નથી. ૫૦-૬૦ વર્ષ થયાં નિષ્પક્ષ અમલદારો પોકારતા આવ્યા છે કે દેશમાં લોકો મીઠું પકવી શકે છે છતાં આપણા ઈજારાને લીધે તેમને પુરતું મીઠું નથી મળી શકતું. માંસાહારી દેશોમાં ઓછા મીઠાએ ચાલે છતાં આજે જ્યારે માણુસદીઠ ૪૦ રતલ મીઠું વિલાયતમાં વપરાય છે. યુરોપના બીજા દેશોમાં ૧૬ થી ૩૫ રતલ સુધી વપરાય છે, ત્યારે હિંદમાં માત્ર ૧૨ રતલની સરાસરી આવે છે.

રાવ બહાદુર બેપી તો સરકારી નોકર હતા, પણ આ કરનું ઘાતકીપણું તેમને એટલું બધું લાગ્યું હતું કે ૪૦ વર્ષ ઉપર તે લખી ગયા છે; “નાણાશાસ્ત્રીઓની નિર્દય ચતુરાઈથી યોજાયેલો નહારામાં નહારો અને જંગલીમાં જંગલી આ કર છે, અને હાલના તંત્રના ઉપર આના જેવો કાળો ડાઘ બીજો એકે નથી.”

ગુજરાતનું થોડું દર્શન.

ઘોળે દિવસે ચાલતી આ લૂંટ બેવાને માટે હું આ અઠવાડિયે ગયો હતો. ધરાસણા નામે ખંદર વલસાડની નજદીક દરિયા ઉપર આવેલું છે ત્યાં લગભગ ૪ લાખ મણુ મીઠું પાકે છે. દરિયામાંથી ખાડી આવે છે અને ખાડીમાંથી પાણી લઈને ક્યારાઓમાં એ પાણી પહોંચાડવામાં આવે છે. આ ક્યારાઓ બનાવવા એ ઠીક મહેનતનું કામ છે. એને સરખા કરવા પડે છે, ટીપવા પડે છે, એની પાળો ઝૂલી પડે છે અને પ્રમાણસર પાણી લેવું પડે છે. પ્રથમ પાક થતાં

૧૥ મહિનો લાગે છે, પછી પદર પદર દિવસે પાક ઊતરે છે. આસપાસનાં મામના કોળી લોક જ બધું મીઠું પકવે છે, કોઈ ગોરો કે કાળો સરકારી અમલદાર એ મીઠું પકવવા આવતો નથી. પણ બીચારા ગરીબ કોળીઓ ખરે ખપોરે ત્યાં મહેનત કરે છે, ત્યારે માંડ તેમને મણે પોણાત્રણ આના મજૂરી મળે છે. પણ હું બૂદ્ધ્યો. મજૂરી તુરત મળતી હોય તો સારું, પણ મજૂરી મળતાં કોઈવાર વર્ષ દહાડો તો કોઈવાર દોઢ બે વર્ષ પણ લાગે છે? જ્યારે એણે તૈયાર કરેલા મીઠાનો ઢગલો ખરીદાય ત્યારે એ બીચારાની મજૂરીના ચૈસા ચુકવાય. દરમ્યાન એ કોળી બીચારો ગુલામી કર્યા કરે છે, ચપટી મીઠું લઈ જવાની તેને છૂટ નથી. તેનાં ખીસાં પણ તપાસવામાં આવે છે (ટંકશાળમાં કામ કરનારા મજૂરોની જડતી લેવાય છે તેમ), અને એના પરસેવાની કમાણી ઉપર સરકારના સિપાઈઓ ભરી બંદૂકે રાત દિવસ પહેરો ભરે છે. મીઠું બનાવનારા એક કણ ન લઈ શકે તો ખીજ તો શેના જ લઈ શકે ? જો કોઈને પેલા ઢગલા ઉપર હક હોય તો પેલા મજૂરી કરનાર કોળીઓને છે, પણ અહીં તો ચોર શાહુકાર થઈ બેઠો છે. અને કહેવાય છે કે રાત્રે એ અગરની હઠમાં દાખલ થનાર સંતોષપૂર્વક જવાબ ન આપી શકે તો તેની ઉપર ગોળીબહાર કરવામાં આવે. આ ગોળીબહાર ખમીને પણ જંગલી કર નાબુદ કરવાની તક આ લડત આપે તો તે વધાવી લેવા જેવી છે. આ કોળીઓની મજૂરી જોઈને ખ્યાલ આવી શકે છે કે આ કર ગરીબના પેટ ઉપર પગ મૂકે છે, એટલું જ નહિ પણ એ એકહથ્થુ ધજરાને લીધે દેશના ત્રણ કિનારાઓ ઉપર અને બીજે લાખો માણસો મીઠું પકવી રોજ મેળવતા હશે તેમની રોજ ગઈ છે અને તેમના પેટ ઉપર પણ પગ મૂકાયો છે.

અગાઉ ગુજરાતમાં જ્યાં મીઠું પકવવામાં આવતું તેવાં સ્થળો પણ જોયાં. કેટલેક ઠેકાણે તો ખાડામાં સૂર્યના તાપે પાણી સુકાઈને

ચાંદી જેવા ચળકતા મીઠાના થર આગવા લાગ્યા હતા. થોડું મેં ઉપાડ્યું પછી ખબર પડી કે ગરીબ લોકો તો 'ચોરી' થી એવું મીઠું જેટલું ઉપાડાય તેટલું ઉપાડી જાય છે. કહેવાય છે કે ઘણીવાર તો સરકારના માણસો આવી જગ્યાએ જમીને તેના ઉપર ધૂળ કે કાદવ ફેરવી મૂકે છે. આમ ગરીબ કેળીઓ ધૂળમાંથી ધાન ઉત્પન્ન કરે છે તેને બદલે આ સરકારી માણસો પેલા મીઠને કાદવમાં મેળવીને ધાનની ધૂળ કરે છે ! જંગલીપણુની આ પરાકાષ્ટા છે.

x x x x x x

૨

ઇતિદાસનું એક પાનું

એક મિત્ર મને લખે છે કે જગતના બીજા દેશોમાં પણ મીઠાવેરો છે, અને વર્ષે દહાડે જણુદીઠ પાંચ આનાથી વધારે ન હોય એવો વેરો લોકોના ઉપર ભયંકર બોબરૂપ છે એમ શી રીતે કહેવાય ! આ બંને વસ્તુઓ થોડી તપાસવી પડશે.

જગતના બીજા દેશોમાં મીઠાવેરો છે ખરો, ઈંગ્લંડ અને અમેરિકામાં તો નથી જ ફ્રાંસ, જર્મની, ઇટલી ચીન જેવા દેશોમાં છે. પણ ત્યાંની સ્થિતિમાં અને આ દેશની સ્થિતિમાં ઘણો ફેર છે.

ચીનની આજની અવ્યવસ્થામાં અને ત્યાંની ૪૮ કરોડ વસ્તી ઉપર આજે ૨ કરોડ ડોલર મીઠાવેરો છે એટલે ૬ કરોડ રૂપિયા જેટલો આ વેરો કહેવાય. આને! અર્થ એ થયો કે હિન્દુસ્તાનના કરતાં એનું માથા દીઠ પ્રમાણે અર્ધું થયું. મીઠાનો ઇબરો તો જેવો આ દેશમાં સરકારે લીધો છે તેવો માત્ર ચીનમાં જ છે એમ કહી શકાય વળી બીજા જે જે દેશોમાં આ વેરો છે તે દેશોનું જણુદીઠ આવકનું પ્રમાણ લઘુએ તો તો આ દેશનું કયાંય લેખું માગે એમ નથી. ચીન સિવાય એ બધા દેશોની આવક આપણા દેશના કરતાં અનેક ગણી છે. આજે પણ ફ્રાંસ જેવા દેશમાં એ કર થોડા છે

એમાં અર્થશાસ્ત્રીઓ માનતા નથી, જોકે ફ્રાન્સનો રાજવિપ્લવ થયો ત્યારે આ કર જેટલો ત્રાસદાયક હતો તેવો ત્રાસદાયક આજે નથી, અને ઈબ્રાનું નામોશી ભરેલું સ્વરૂપ એ લેતો નથી. ઈંગ્લંડમાં એક કાળે આ કર હતો, ખાસ કરીને એ દેશને જ્યારે બહુ લડાઇઓમાં ઉતરવું પડતું હતું. પણ સૌ વધ એની ઉપર બહુ ચર્ચા થયેલી. અને ત્યારે જ એ તદ્દન નાબુદ કરવામાં આવ્યો હતો, અને ત્યારથીજ એ દેશના રાસાયનિક ઉદ્યોગોની વૃદ્ધિ શરૂ થઇ એમ પ્રસિદ્ધ અર્થશાસ્ત્રીઓ કહે છે.

પણ ખરો તફાવત તો આ નથી. પણ બીજો જ છે ક્યાં એ બધા સ્વતંત્ર દેશો અને ક્યાં ગુલામ હિંદુસ્તાન ? વિલાયતના આજના વડા પ્રધાન રેમ્સે મેકડોનલ્ડે આ તફાવત ઉત્તમ રીતે બતાવ્યો છે તેમણે બાર તેર વર્ષ ઉપર લખેલા એક પુસ્તકમાં લખ્યું છે. “હિંદુસ્તાનનું તંત્ર ચલાવવામાં કેટલો ખર્ચ થાય છે એનો અનુભવ દરેક હિંદીને થવો જોઇએ. એ કારણે મીઠાનો કર ચાલુ રાખવામાં આવ્યો છે, આવો કશો અનુભવ દરેક હિંદીને થતો નથી; એ તો બીયારો એટલી વાત જાણે છે કે એને મીઠું રોજ ખાવાને જોઇએ છે છતાં તે અતિશય મોઘું પડે છે પણ દરેક જણને તંત્ર ચલાવવાના ખર્ચનો અનુભવ થવો જોઇએ એવા આ ખ્યાલમાં કશું રહસ્ય હોય—કશું જ રહસ્ય નથી એ હું જાણું છું છતાં હોય—તો તે તો સ્વરાજ ભોગવતી પ્રજાને લાગુ પડે. સ્વરાજ ભોગવતી પ્રજા જે રાજકીય પગલાં લે તેનું આર્થિક પ્રમાણ તેણે ભોગવવું જોઇએ એમ કહી શકાય. . . . પણ હિંદુસ્તાન જ્યાં એક નોકર-શાહીનું રાજ ચાલે છે ત્યાં મીઠાવેરાનો આ તાર્કિક ખ્યાલ પણ થઇ શકતો નથી જો હિંદના મીઠું વાપરનારને પોતાના દેશના રાજતંત્રના ખર્ચ વિષે પાકો નિર્ણય કરવા જેટલી બુદ્ધિ હોત તોપણ તે ખર્ચમાંથી એક દમડી ઓછો કરવા જેટલી તેને સત્તા નથી આ મીઠાવેરા એ એક જોરજુલમથી લેવામાં આવતો ત્રાસદાયક વેરા છે અને જો લોકો એ સમજે તો તેમાંથી

અશાંતિજ પેદા થાય. કેવળ નફો કરવાને માટે આવેલી કંપનીએ ગરીબ હિંદુસ્તાનની જે લૂંટ ચલાવી તે લૂંટમાંની હજી આ લૂંટ કાયમ રહી છે, એ મીઠાવેરો કાયમ રાખવાને માટે જે દલીલો થાય છે તે દલીલમાં એક ભ્રમ રહેલો છે—તે ભ્રમ એ કે સ્વરાજ ભોગવતા કોઈ પાશ્ચાત્ય દેશનિ રાજ્યભુક્ષિ અને આપણુદ રાજના અથવા નોકરશાહીના તંત્ર તળે રહેતા દેશની રાજ્યભુક્ષિ સરખી છે. અને એ ભ્રમ પણ રહેલો છે કે પ્રજાએ નીમેલી પોતાને જવાબદાર એવી ધારાસભાને તે પ્રજા ઉપર જે બોજ લાદવાનો અધિકાર છે તે જ બોજ નોકરશાહીને પણ લાદવાનો અધિકાર છે. જ્યારે ખરી વાત તો એ છે કે હિંદુસ્તાનમાં મીઠાવેરો ભરનારને તો બીચારાને હિંદુસ્તાનના ખર્ચના સંબંધમાં એટલી જ ખબર છે જેટલી ચંદ્ર ઉપર રહેનારા કોઈ માણસને ખબર હોય. અને નોકરશાહીને તે બીચારાના લક્ષ્યવરામાં થતા ખર્ચની કશી પડી નથી તેમ તેના મીઠાની કિંમતની પણ કશી પડી નથી.’ આ કર નાબૂદ થવાને માટે બ્રિટિશ વડા પ્રધાનની આ દલીલ કરતાં વધારે મજબૂત દલીલ બીજી કઈ હોઈ શકે ?

પણ સ્વરાજ ભોગવતાં દેશમાં પણ આવો કર ખળભળાટ પેદા કર્યા વિના નહિ રહે. એ કર જ એવો ભૂડો છે, અર્થશાસ્ત્રકોષનો એક લેખક એ વેરાની આ પ્રમાણે વ્યાખ્યા કરે છે: જીવનની જરૂરીયાતની વસ્તુ ઉપર આ કર પડે છે, અને ગરીબના ઉપર એનો બોજો ખાસ પડે છે, કારણ તેના નિર્વાહના જૂજ સાધન ઉપર એની અસર થાય છે. . . . ગરીબ પ્રજા ઉપર આવો હૈડિયાવેરો ભારે થઈ પડે અને ઘણીવાર એમાંથી ભારે અશાંતિ પેદા થાય છે બ્રિટિશ વડા પ્રધાન મિ. મેકડોનલ્ડે પણ આ અશાંતિની વાત કરી કારણ એ અશાંતિ કેવા પ્રકારની હોય છે એની તેમને ખબર હતી. તેઓ જાણતા હતા કે આવા વેરાઓ-ઓમાંથી ફ્રાન્સનો વિપ્લવ પેદા થયો હતો.

ખળવાનું પ્રથમ પ્રકરણ

એ રાજવિપ્લવના ઇતિહાસની જરાક ઝાંખી કરીએ. ત્યાંની પ્રજા જે અનેક કરોથી ત્રાસેલી હતી તેમાંનો એક કર હિંદુસ્તાનના જેટલી જંગલી રીતે ચાલતો મીઠાવેરો હતો. એ મીઠાવેરાનું વર્ણન ઇતિહાસના એક પ્રમાણુભૂત પુસ્તકમાં આ પ્રમાણે આપ્યું છે સરકાર આ મીઠા ઉપરના ઇજારાનો ખરોખર સખ્તીથી અમલ કરતી. કેટલાકને એમાંથી છુટ હતી જુદાજુદા પ્રાંતમાં જુદોજુદો વેરો ચાલતો અને એક પ્રાંતમાં આઠ આના કીંમત તો બીજા પ્રાંતમાં પાંચ રૂપિયા કિંમત એવું અંધેર ચાલતું. આઠ વર્ષથી મોટો દરેક જણ અમુક મીઠું તો વાપરેજ એમ માની લેવામાં આવતું, અને તે મુજબ તેની ઉપર વેરો નાંખવામાં આવેલો હતો. આને લીધે દાણચોરી સારી પેઠે થતી. ૫૦,૦૦૦ લશ્કર અને ગુમાસ્તાઓ આ દાણચોરી અટકાવવાને માટે રાખવામાં આવતા. દરિયાનું પાણી રાંધવા માટે અથવા મીઠું ખનાવવા માટે વાપરવાની પણ મનાઇ હતી, મીઠાના અગર ઉપર ઢાર ચરાવવાની પણ મનાઇ હતી, અથવા ખારા પાણીના ઝરા આગળ પાણી પિવરાવવાની મનાઇ હતી મીઠાની અછતને લીધે માંસ અને પતીર સાચવી રાખવું મુશ્કેલ પડતું, અને ઢોરોના ઉછેરમાં પણ વાંધો આવતો. ૧૭૮૩ માં ઘરોમાં ૪,૦૦૦ જખ્તી થઇ હતી; ૨,૫૦૦ પુરુષો, ૨,૦૦૦ સ્ત્રીઓ અને ૬,૬૦૦ બાળકોને મીઠાચોરીના ગુના માટે પકડવામાં આવ્યા હતાં-વહાણો ઉપર કામ કરનારા ૬,૦૦૦ કેદીઓમાંથી ૨,૦૦૦ મીઠાની દાણચોરીના ગુનેગારો હતા. મીઠા-વેરામાંથી ૬ કરોડની આવક હતી, અને તે ઉધરાવવાનો ખરચ લગભગ ૨ કરોડનો હતો.”

આ ઉપરાંત બીજા આવા જ વેરાઓ હતા. એ વેરાઓ નાંખવામાં આમવર્ગનો કશો અવાજ નહોતો, એ અવાજ મેળવવાને માટે લોકોએ ખળભળાટ કર્યો. એ ખળભળાટ સહન કરવાને માટે સત્તા-

ધારી વર્ગ તૈયાર નહોતો, એટલે લોકોએ એની સામે બળવો કર્યો. એનું નામ ફ્રાન્સનો રાજવિપ્લવ. આમ આ બળવાનાં બીજા આ વેરામાં જ રહેલાં હતાં.

હિન્દુસ્તાનમાં સરકાર જે ઇબરો ભોગવે છે તે ઇબરો ફ્રાન્સના ૧૫૦ વર્ષ ઉપરના ઇબરાર્થી જરાય જુદો નથી, એની ત્રાસદાયકતા એટલી ને એટલી જ છે; માત્ર અહીં એટલી પકડાપકડી અને ઝડતી નથી લેવાતી, કારણુ લોકો એ વેરાને વશ થઈ રહ્યા છે. ત્યાં એ વેરો ઉધરાવવામાં લગભગ ૩૩ ટકા જેટલું ખર્ચ થતું હતું, અહીં ૧૯ ટકા થાય છે. ત્યાંના દાણચેરીના દાખલા જતાં આ કાંઈ મોટો તફાવત ન લેખાય. પણ હવે આપણે જગ્યા છીએ; એટલે કાં તો એવી પકડાપકડીનું પ્રમાણુ ફ્રાન્સના કરતાં સેંકડો ગણું અહીં વધી જાય, અથવા તો એ વેરો રદ થાય—એ બે સિવાય ત્રીજું પરિણામ સંભવતું નથી. લોકો એની ત્રાસદાયકતા ‘સમજ્યા’ છે, અને વિપ્લવનું પ્રથમ પ્રકરણુ એ વેરો રદ કરવાની લડતથી શરૂ થાય છે.

ભયંકર બોળે શી રીતે ?

માયાદીઠ વર્ષે માંડ ચારપાંચ આના જેટલો વેરો ભયંકર બોળે શી રીતે કહેવાય? એ પ્રશ્નના જવાબમાં આપણે આપણા નેતાઓનાં વચન ન ટાંકતાં બ્રિટિશ પ્રધાનેાનાંજ વચન ટાંકશું. એક કાળે આ વેરો ભયંકર બોળે છે એમ એ પ્રધાનો માનતા, અને એમાં વધારો કરવાની દરખાસ્ત લાવતાં તેમને સંકોચ થતો અને તેઓ દિલગીરી પણ જાહેર કરતા. દાખલા તરીકે ૧૮૮૮માં અર્થમંત્રી સર જેમ્સ વેસ્ટલેંડે કહ્યું હતું: “અતિશય નાખુશીથી સરકારને મીઠા-વેરો તરફ મહેસુલ માટે નજર કરવી પડે છે.” એ જ સમયે લૉર્ડ કોસ વિલાયતમાં હિંદ ખાતાના પ્રધાન હતા, તેમણે કહ્યું હતું: “મીઠા જેવી જરૂરિયાતની વસ્તુ ઉપર દર નાંખીને ગરીબમાં ગરીબ નર્ગ ઉપર કરનો બોળે વધારવો એ બહુ દુઃખની વાત છે.” અને ૧૮૯૦માં

સર બ્રેન ગોસ્ટર્ટ હિંદી પ્રધાનના સહાયક પ્રધાન હતા, તેમણે તો એટલે સુધી કહ્યું હતું: “આ વેરો રદ થવો જ જોઈએ, અને નાણાંની સ્થિતિ ઠીક થાય કે એ રદ કરવામાં આવશે.” પણ નાણાંની સ્થિતિ કદી ઠીક થઈ નહિ, લશ્કરી અને દીવાની ખર્ચના બોજ વધતા જ ગયા, અને પછીથી તો દુઃખ અને દિલગીરીની મોઢાની વાત પણ ખંધ થઈ અને મીઠાવેરા સિવાય મહેસૂલ વધારવાનું એકે સાધન નથી એમ નિર્લજ્જપણે અર્થમંત્રીએ કહેવા લાગ્યા! પણ એ લોકો કેાંઈ હિન્દની સરાસરી આવક ગણવા નહોતા ગયા. લૉર્ડ ક્રોમરે તો એની ગણતરી કરવાની તસ્દી લીધી હતી, અને વાર્ષિક ૨૭ રૂપિયાની આવક તેમણે ગણી હતા એટલે તેમણે કહેલું “૨૭ રૂપીઆમાં માણસ આખું વરસ કેવી રીતે નભતો હશે તે તો વિચાર કરો, અને એવા ગરીબ લોકોની ઉપર થોડા આનાનો વધારો તે બોલે થઈ પડે કે નહિ તેનો પણ વિચાર કરો.”

આજના વડા પ્રધાન મેંકડોનલ્ડે જ્યારે અગાઉ જેમાંથી ઉતારો આપ્યો છે તે પુસ્તક લખ્યું હતું ત્યારે તેઓ વડા પ્રધાન નહોતા, તે વેળા તો તેઓ એક હિન્દપ્રેમી મજૂરપક્ષના નેતા હતા. તે વેળા તેમણે પોતાના પુસ્તકમાં ૧૯૧૩-૧૪ માં આ વેરાની ઉપજમાં થયેલા ઘટાડા વિષે સંતોષ દાખવ્યો હતો, અને જણાવ્યું હતું: ‘એ ઘટાડો તો ઠીક છે, પણ એ કર સદંતર નાબૂદ થાય તો કેવું સાઈ.’ કારણ પણ એમના જ શબ્દોમાં અપાઈ ગયું છે. હજી એક વાક્ય વધુ ટાંકાશ: ‘એ કર માથાદીઠ ગમે તેટલો ઓછો હોય પણ હિન્દી કુટુંબોની આવક બેતાં તેનો બોલે કાંઈ જટલોતેટલો ન કહેવાય.’

ત્યારે હવે તો જે કરને ‘અશાંતિ’ના ઉત્પાદક તરીકે વડા પ્રધાને જ વર્ણવ્યો છે, જે નાબૂદ થવો જોઈએ એમ તેમણે પોકારીને કહ્યું છે છતાં રદ કરી શક્યા નથી, તે રદ કરવાનું ખીડું જનશ્રુત થયેલી પ્રબલે ઝડપવું રહ્યું.

કાળા કાયદાની કલમો

એ બીડું જેમણે ઝડપ્યું છે તેઓ મીઠાના કાળા કાયદાની થોડી કલમો પણ જાણી લે એ જરૂરનું છે. એ કલમોથી સમજી શકાય છે કે ફ્રાન્સનો રાજવિપ્લવ ઉત્પન્ન કરનાર મીઠાના ઇંજરા કરતાં અહીંની સરકાર મીઠાનો જે ઇંજરો ભોગવે છે તે જરાય ઓછો ભૂંડો નથી. દાખલા તરીકે મુંબઈ પ્રાંતના મીઠાના કાયદાની ૩૯ મી કલમમાં ઠરાવ્યું છે કે મીઠાના અમલદારને નીચેથી બધી વસ્તુઓ કરવાની સત્તા છે:

૧ જ્યાં ચોરીથી મીડું બનતું હોય તેવી કોઈ પણ જગ્યામાં પ્રવેશ કરવાની સત્તા;

૨ એ પ્રવેશ સામે વિરોધ થાય તો બારણાં તોડવાનો અને એવી જમીન, મકાન કે વાડામાં દાખલ થવામાં નડતી બીજી ગમે તે અડચણ દૂર કરવાની સત્તા;

૩ ચોરીથી તૈયાર કરેલું મીડું લઈ લેવાની અથવા નાશ કરવાની સત્તા;

૪ ચોરીનું મીડું છે એમ લાગે એવી કોઈ પણ વસ્તુ પડેલી હોય અથવા લઈ જવામાં આવતી હોય તેના કબજે લેવાની, તથા તે જોઈ હોય તે પોટલાં અથવા બીજાં સાધનોનો કબજે લેવાની. તથા એવું મીડું લઈ જવાને માટે વપરાતાં, અથવા વપરાવવાનાં હોય એવાં કોઈ પણ જાનવર, ગાડાં અથવા વાસણનો કબજે લેવાની સત્તા;

૫ આ અથવા એવા જ બીજા મીઠાના કાયદા પ્રમાણે ગુનો કર્યો છે એમ જે માણસ વિષે તેને માનવાનું કારણ હોય અથવા જેના કબજામાં ચોરીનું મીડું મળી આવે એવા માણસને રોકવાની, ઝડપી લેવાની, અને પોતાને યોગ્ય લાગે તો, પકડવાની સત્તા. (મીઠાના અમલદારને લાગવું જોઈએ કે ફ્રાન્સના માણસે ગુનો કર્યો હશે, અથવા ફ્રાન્સનું ગાડું કે બળદ ચોરીનું મીડું ઉપાડવા માટે ઉપયોગમાં આવવાનાં છે, એટલે બસ થયું!)

કંઈ વસ્તુ જન્મ થાય ?

ઉપર તો વસ્તુઓનો કબજો લેવાની વાત આવી. હવે એ વસ્તુ જન્મ પણ કરી શકાય એમ પંખી કલમમાં સ્પષ્ટ કર્યું છે:

ચોરીનું મીઠું, અને તે લઈ જવાને માટે વપરાતું દરેક વાસણ, જનવર, અથવા ગાડું જન્મ થઈ શકશે;

ચોરીનું મીઠું, જે માલની સાથે મળી આવે. જે પોટકામાં અથવા બીજા કશામાં મળી આવે તે બધું જન્મ થઈ શકશે;

આ કાયદાની વિરુદ્ધ પરવાના વિના મીઠું બનાવવાને માટે, ખોદવાને માટે, એકઠું કરવાને માટે અથવા ખસેડવાને માટે અથવા કુંદરતી અથવા માટીમાં ભળેલું મીઠું ઉપયોગમાં લેવાને માટે વાપરવામાં આવતું દરેક સાધન, હથિયાર અથવા વાસણ જન્મ લઈ શકશે.

ફરી ફરી થતા ગુના માટે વધતી જતી સજા

આ બધી કલમો મુંબઈના કાયદાની છે. એક મુખ્ય કાયદો આખા દેશને માટે છે, પણ તેની મુખ્યમુખ્ય કલમો પ્રાંતપ્રાંતના કાયદાઓમાં દાખલ કરવામાં આવી છે. એક વિશેષ કલમ મુખ્ય કાયદામાં વારંવાર ગુનો કરનાર માટે છે તે આપણા ‘મીઠાચોરા’એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે. ઘણાનાં મનમાં એનો ડર હતો કે માત્ર છ જ માસની સજા મળશે. આ કલમથી તેમનો ડર દૂર થશે:

આ કાયદા પ્રમાણે અગાઉ ગુનો કર્યા પછી ફરી પાછો જે સખ્સ એવો જ ગુનો કરશે તેને પહેલા ગુના પ્રમાણે જેટલી સજા થતી હોય તેટલી ઉપરાંત બીજી છ માસની વધારે સજા લઈ શકશે, અને એવા બીજા થનારા દરેક ગુના માટે અગાઉ થઈ ગયેલી સજા વત્તા છ માસની સજા એમ સજા થઈ શકશે.

બાયલા અમલદારોને સબ

વાંચક, મથાળું બેઠને લડકીશ મા ! આ લશ્કરી કાયદાની કલમો નથી, છતાં મીઠું એટલે સરકારની તિબેરી (લલેને પારકાના ઉચાપત કરેલા નાણાંની તિબેરી) એટલે તેની રક્ષા કરવાને માટે અમલદારોએ લશ્કરી અમલદાર જેવી ખબરદારી રાખવી જોઈએ, અને જો તેમ ન કરે તો તે બાયલામાં ખપે, અને તેના બાયલાપણા માટે સબ ઠરાવવામાં આવી છે. બાયલાપણું કોને કહેવું તે કાયદામાં લખેલું નથી; પણ જે કાયદાનો અંધેરી નગરીના જેવો અમલ છે, જેની અંદર ફ્રાન્સની જેમ આઠ વર્ષની ઉપરનાં જ નહિ પણ ધાવણાં બાળકથી માંડીને તે લૂલાલંગડાં અને આંધળાં સ્ત્રીપુરુષો બધાં જ આવી જાય છે, તેનો અમલ કરવામાં વાપરવાની ખબરદારીનો અભાવ એ બાયલાપણું એ મહેજે સમજી શકાશે. એ બાયલાપણા માટે ૪૮, 'અ' કલમમાં ૩ માસની સજા, અથવા અમલદારના ત્રણ માસના પગાર જેટલો દંડ અથવા બંને સજા ઠરાવવામાં આવી છે.

સત્યાગ્રહીઓનાં ટોળેટોળાં છયોક કાયદો તોડવાને માટે આવશે ત્યાં આ અમલદારો બાયલાપણું બતાવે એવો ભય તો નથી જ. બારડોલીમાં કયા અમલદારે, સરકારની દૃષ્ટિએ, બાયલાપણું બતાવ્યું હતું ?

છેલ્લો નમૂનો

અમલદારો બાયલા ન જ બને એની ખાતરી આપવાને જાણે 'મીઠાખાતાના કલેક્ટર' મિ. સોરલીએ નીચે પ્રમાણે જાહેરખબર કાઢી છે અને શ્રી ૦ વલ્લભલાઈ બે દિવસ બોરસદ ગયા છે તે પ્રસંગે એ જાહેરખબર વહેંચવાની પણ સરકારે પેરવી કરી છે. આ ખબર ઉપરનું લખાણ છાપખાને મોકલી દીધા પછી મને મળ્યા. અને

શુક્રવારે રાતે તો સરદારની જલજ્વરાની ખુશખબર પણ મળ્યા બહર-
નામાની ભાષા બેઠણી વગેરે જેમનાં તેમ કાયમ રાખ્યા છે:

મુંબઈ ઇલાકામાં મીઠાની જકાત ન આપવા સંબંધીની
ધમકીના સંબંધમાં નીચે પ્રમ.શ્રેની સુચના લોકોની
જાણ સારૂ કાઢવામાં આવે છે.

મીઠા ખાતાના કલેક્ટર સાહેબની નાદીસમાંથી ઉતારો

બીજે પેરો—કોઈપણ જાતનું મીઠું જકાતભર્યાં સીવાય ગેર
કાયદેસર રીતે ખસેડવામાં આવે તો ગેરકાયદેસર મીઠું ગણાય છે.
બ્યારે કોઈપણ માણસ તેને ખસેડે છે અગર તેના પોતાના હવા-
લામાં રાખે છે ત્યારે તે મુંબઈના સને ૧૮૯૦ મીઠાના કાયદા પ્રમાણે
ગુનેગાર ઠરે છે અને તે ૫૦૦ રૂ. સુધી દંડ અથવા તો છો માસ
સુધીની કેદની સજા અગર બંને સજાને પાત્ર થાય છે. આ ગુનો
કુદરતી રીતે બનતા મીઠાને અગર કાયદેસર રીતે ખેડવામાં આવેલા
અમરોને લાગુ પડે છે.

ત્રીજે પેરો—કોઈપણ માણસ જે મીઠાની જકાત આપતો
નથી તે હિંદુસ્તાનના સને ૧૮૮૨ ના મીઠાના કાયદામાં જણાવ્યા
પ્રમાણે ગુનેગાર થાય છે આ કાયદા પ્રમાણે હરકોઈ માણસ ઉસ્કેર-
ણીથી અગર બહર ભાષણ અગર લખાણથી અગર બીજી કોઈ
રીતે ઉપરનો ગુનો કરવાને ઉત્તેજન આપે છે તો ૫૦૦ રૂ. સુધી
દંડ અથવા છો માસ સુધીની કેદ અગર બંને સજાઓને પાત્ર થાય છે.

પાંચમે પેરો—ગુજરાત અને મુંબાઈ ઇલાકાને કીનારે કુદ-
રતી રીતે પાકતું મીઠું ઘણું ખરૂં ખાવાને માટે નાલાયક છે અને તે
મીઠા ખાતા તરફથી વારંવાર નાશ કરવામાં આવે છે. એ મીઠું
ખાવામાં આવે તો ખાનારની તંદુરસ્તીને નુકશાન થવા સંભવ છે.

ન્યૂ કસ્ટમ હાઉસ મુંબઈ

તા. ૩ માર્ચ ૧૯૩૦

H. T. Sorley

મીઠા ખાતાના કલેક્ટર

એટલે કલેક્ટર સાહેબ મીઠાના કાયદાથી પણ આગળ વધ્યા છે. વધે જ, કારણ એમને તો કાયદાના અક્ષરનો જ નહિ પણ આત્માનો અમલ કરવો રહ્યો અને આત્માનો અમલ કરવો હોય તો મીઠાના કાયદા પ્રમાણે ગુનો કરવાનું ‘ઉશ્કેણીથી અગર જાહેર ભાષણ અગર લખાણથી’ જે ઉત્તેજન આપે છે તેને પણ તેમણે ગુન્હેગાર ઠરાવવા રહ્યા એ ખુશખબર છે, કારણ ઘણા માણસો કિનારા સુધી પહોંચી શકે એવા સંજોગમાં ન હોય તે પણ આ ગુના મુજબ સજાને પાત્ર ઠરી શકે છે. આ તો ઘેરબેઠાં ગંગા આવ્યા જેવું થયું.

‘પાંચમો પેરો’ નમૂનેદાર છે. સરકારને લોકોની તંદુરસ્તીની બહુ ચિંતા પડી છે એટલે એ ‘પેરા’ લખાયો છે કે લોકો કિનારા ઉપર મીઠું પકવવા મંડી જશે અને તેમને સૌને પહોંચી ન વળાય એ ડરથી એ લખાયો છે, એ કહેવું બહુ મુશ્કેલ નથી.

પણ જો એ મીઠું નુકશાનકારક હોય તો એ પકવવું એ ગુનો શા માટે હોય, અને જો એ સાચે જ નુકશાનકારક હોય તો આજે પણ સેંકડો લોકો એ મીઠું ખાઈને જીવતા શી રીતે હશે ?

પણ આ દલીલના દિવસો નથી. એવું નુકશાનકારક, નકામું મીઠું પકવવું એ આ રાજ્યમાં ગુનો છે એટલું આપણે માટે ખસ છે. એ મીઠું ખાવા સાથે આપણને કામ નથી, પણ એ ગુનો કરીને એ કાયદાને નાબૂદ કરી આપણું મીઠું આપણે પોતે ઉત્પન્ન કરી લેવાનો હક્ક પ્રાપ્ત કરવાનો આપણો ધર્મ છે.

(નવજીવન ૯-૩-૩૦)

ખુલાસો-

આ આવૃત્તિમાં સુધારો વધારો કરેલો છે,

પ્રયોજક.

મીઠાવેરા વિષે પૂજ્ય ગાંધીજીએ લખેલી વિશેષ નોંધ.

છાપામાંથી ખબર મળે છે કે બંગાળ પ્રાંતના ૨૪ પરગણાઃ જિલ્લામાંના એકમે ગામના ૧૫ ગામડિયાઓને અલિપુરના સબ-ડિવિઝનલ મેજિસ્ટ્રેટે મીઠાચોરીના ગુના માટે આઠ આના દંડ કર્યો. 'સૌએ ગુનો કબુલ કર્યો, અને અદાલતની દયા માગીને જાણાવ્યું કે અમે ગરીબ છીએ, અમારી પાસે મીઠું ખરીદવાના પૈસા નથી એટલે ખાવાપૂરતું બનાવી લઇએ છીએ.' ગરીબને આઠ આના કેમ થાય છે તે તો ગરીબ જાણે. મેજિસ્ટ્રેટ ચેતવણી આપીને આ ગરીબ ગામડિયાઓને કાઢી મૂકી શકતો હતો, અથવા તો સજા કરવી જ બેઠતી હતી તો ખીસામાંથી દંડ આપી શકતો હતો. પણ તેમ કરે તો મીઠાના કાયદા પ્રમાણે ખાયલાપણાને આરોપ આવે. અમે તેમ હોય, પણ પેલા ગામડિયાઓએ 'અદાલતની દયા માગીને' જાણાવ્યું કે અમે ગરીબ છીએ. અમારી પાસે મીઠું ખરીદવાના પૈસા નથી, એમ તેમને કહેવું પડ્યું અને મેજિસ્ટ્રેટે એ તેમની વાત ન માની એ શું બતાવે છે? એ બતાવે છે કે સવિનય કાનૂનભંગની લડત માંડવી કેટલી બધી આવશ્યક હતી. આવા ઘાતકી કાયદા સામે આથી મોળો ઉપાય ન જ ચાલે એ સ્પષ્ટ છે. અને મીઠાનો કાયદો તો હિંદુસ્તાન ઉપર ખડકવામાં આવેલા અન્યાયના ડુંગરમાંથી માત્ર એક વાનગીરૂપે છે. આ બધા અન્યાયોને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો જ છૂટકો છે.

સવિનય ભંગ કેમ કરવો ?

દમણમાં પોર્ટુગીઝ રાજ છે, ત્યાં મીઠાનો કર નથી, અને ત્યાં એ આને મણુ મીઠું ખરીદી બ્રિટિશ હદમાં લાવતાં કર ન આપીને કાયદો તોડવો એમ એક સજ્જન જણાવે છે. કાર્મિયાવાડમાંથી પણ એવી જ સૂચના આવી છે. ત્યાં પણ કર નથી ત્યાં રાજનેા ધબરો છે એટલે મીઠું બનાવવાની કિંમત કરતાં તો તે મોણુ પડે

છે. છતાં બ્રિટિશ હદમાં મળે છે તેના કરતાં તો તે સસ્તું જ પડે છે, રાણપુરમાં મારા સાંભળવા પ્રમાણે, મણુ મીઠાનો સવા રૂપિયો પડે છે, જ્યારે રાણપુર બહાર કાઠિયાવાડમાં તેના બહુબહુ તો ૧૦ આના પડે છે. આમ જ્યારે સત્યાગ્રહને વ્યાપક કરી મૂકવાની સૂચના થશે ત્યારે મીઠાના કાયદાનો ભંગ કરવાની અનેક રીતો મળી રહેશે.

સરકાર સત્યાગ્રહીઓને પોતાની પુરાણી રીતે હંકારવા માગે છે. કોન્સ્ટેબલથી હંચા દરજ્જાના દરેક અમલદારને સિંધ સિવાયના મુંબઈ ઇલાકાના બધા ભાગમાં મીઠાના અમલદારની સત્તા આપવામાં આવી છે. નવી સત્તા મેળવેલા આ અમલદારો પોતાની કરજ સરસ રીતે બજાવશે એવી હિમે રખાય. અને આ લોકો નિર્દોષ લોહીથી પોતાના હાથ રંગી લેશે ત્યારે હિમેશની જેમ તપાસ થશે અને પરિણામે મીઠાનો કાયદો ૨૮ થશે પણ આ વખતે સવિનય ભંગનો હેતુ એવડો છે; મીઠાનો કાયદો ૨૬ કરાવવાનો, અને મીઠાનો કાયદો જે મૂળમાંથી પૂટ્યો છે તે મૂળ-બ્રિટિશ ગલામી-૨૬ કરવાનો છે. જેમને મીઠાનો કાયદો ૨૬ કરાવવો છે તેઓ તે ૨૬ કરાવવા પૂરતા આ લડનમાં જોડાય; પણ એટલા મર્યાદિત હેતુ માટે પણ સવિનય કાનૂનભંગની પ્રતેષ ઈચ્છવાને બદલે મીઠાવેરો ભરવો બહેતર છે એવું માનતા હોય તો જીદી વાત છે.

૨૩-૩-૩૦ નવજીવન

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી.

મુંબઈ સરકારનો નવો હુકમ.

દરેક પોલીસ અમલદારને સોલ્ટ ઓફીસર બનાવે છે.

“મુંબઈના ના. ગવર્નર અને તેમની કાઉન્સિલની પરવાનગીથી તથા સને ૧૯૨૫માં સુધારેલો અને ૧૯૮૦ના બોમ્બે સોલ્ટ એક્ટની રૂઢિએ સેન્ટ્રલ બોર્ડ ઓફ રેવન્યુ મુંબઈ ઇલાકાના કોન્સ્ટેબલથી હંચા દરજ્જાના તમામ પોલીસ અમલદારો (સિંધ અને એડન સિવાય) સોલ્ટ ઓફીસર તરીકેની સત્તા આપે છે.

કરો સાંધા ઢીલા સરકારના રે,
 શસ્ત્ર છોડીને શુદ્ધ અસહકાર;
 રાજ્ય પરદેશીઓનું ના ટકે રે,
 દેશીઓ જો તજે સહકાર;
 રાજ્ય પરદેશીએ આ હિંદનું રે,
 લૂંટ્યું નાણું દગરો લાખ;
 રાજ્ય પરદેશીએ આ હિંદનારે,
 બધા ધંધાનો કાધો નાશ;
 રાજ્ય પરદેશી એ આ હિંદનાં રે,
 છૂંટ્યાં વસ્ત્રો, ઘી, દૂધ ને ધાન્ય;
 બડીબડી નોકરીઓ સામને રે,
 છોટી છોટીમાં હિંદનાં બાળ;
 દૂધ, માખણ ને મેવો સામને રે,
 પૂરું પામે ન દિંદીઓ ધાન;
 સાલબી છે ગોરાને જલમાં રે,
 હિંદી નેતાને ડાકુ મનાય;
 માટે બાજો સરકારી નોકરી રે,
 પ્રભુપન્થે વળો ધરી હામ.

સર ફરોશી કી તમન્ના—

હવે મને જેલમાં જવાની મુદત હાંશ રહી નથી, હું તો ગોળીથી મરવા ઇચ્છું છું અને મારી એવી ઇચ્છા છે કે ઘણા ગુજરાતીઓ પણ એ જ માગે. કેટલોક કાળ થયાં હું ઇશ્વરની પાસેથી એજ માગી રહ્યો છું કે તું મને આ સરકારને હાથે મોત આપજે.

આજે હિંદુસ્તાનના બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રાંતોમાં જે દુઃખ ભારતવાસીઓ ભોગવી રહ્યા છે તે સાંભળવું અને સહન કરવું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું છે, કોઈના માલ લુંટાય છે તો કોઈને ફટકા પડે છે. મારપીટ કરીને સરકાર સભાઓને વીખેરી રહી છે. આ બધું કેમ સાંખી શકાય ?

આનું નિવારણ જેલ નથી. એનું નિવારણ તો જલ્દીયાંવાલા બાગ છે અને હું એમ ઇચ્છું છું કે જે સરકારનો આ ઉપદ્રવ તુરત બંધ ન થાય તો જલ્દીયાંવાલા બાગની કેટલીક આવૃત્તિઓ આપણે ગુજરાતમાં કાઢીએ. આપણે ઇરાદા-પૂર્વક ગોળી ખાઈએ, તમે બધા જેમ અત્યારે શાંત થઈને બેઠા છો તેમજ એ ગોળીઓના વરસાદ તળે બેસી શકો. તમારા કાન મારી તરફ હોય. તમારી પીઠ મારી તરફ હોય અને તમારી આંખને તમારી છાતી તો ગોળી તરફ જ હોય અને એ ગોળીઓને વધાવી લેતી હોય એ જ ગુજરાતે ઇચ્છવા ભેગ છે.

(નવજીવન ૧૯૨૧)

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી.

